

Excerpt

**Laurence Bonjour, In defense of pure reason:
A rationalist account of a priori justification
Cambridge University Press, 1998**

G.J.E. Rutten

1. Introductie: het probleem van a priori rechtvaardiging

1.1 De noodzaak van het a priori

Waaraan moeten overtuigingen van personen voldoen om als kennis te kunnen worden aangemerkt? In de Westerse epistemologische traditie geldt het bestaan van één of meer gegronde redenen voor het accepteren van een bepaalde overtuiging als noodzakelijke voorwaarde voor het aanmerken van de overtuiging als kennis. Er moet met andere woorden sprake zijn van een rechtvaardiging voor de overtuiging. Niet ieder type rechtvaardiging is echter adequaat. De rechtvaardiging moet namelijk de kans op het waar zijn van de overtuiging voldoende vergroten. Rechtvaardigingen die aan deze eis voldoen worden door Bonjour gekwalificeerd als epistemologische rechtvaardigingen. Zonder epistemologische rechtvaardiging kan een overtuiging niet gelden als kennis. Het bestaan van een epistemologische rechtvaardiging is echter geen voldoende voorwaarde voor kennis. Om daadwerkelijk te gelden als kennis dient een overtuiging namelijk ook waar te zijn. Verder moet de epistemologische rechtvaardiging ook bij de persoon in kwestie bekend zijn. Bonjour kiest dus voor een internalistische epistemologische positie.

Voor epistemologische rechtvaardiging komen twee bronnen in aanmerking: zintuiglijke ervaring en zuivere rede. We spreken van a priori rechtvaardiging van een overtuiging wanneer de rechtvaardiging uitsluitend een beroep doet op zuivere rede. Een rechtvaardiging welke geheel of gedeeltelijk een beroep doet op zintuiglijke ervaring wordt a posteriori genoemd. Bonjour behandelt drie redenen waarom a priori rechtvaardiging serieus moet worden genomen.

In de eerste plaats bestaat er een aansprekende collectie voorbeelden van overtuigingen waarvan de rechtvaardiging alleen a priori geconstrueerd lijkt te kunnen worden. Bonjour noemt bijvoorbeeld logische en wiskundige proposities, algemeenheden zoals de bewering dat geen voorwerp tegelijkertijd egaal rood en groen kan zijn en metaphysische claims zoals de uitspraak dat iedere gebeurtenis een oorzaak moet hebben. Een beroep op dit soort voorbeelden is echter veel minder overtuigend geworden omdat ooit onmiskenbare voorbeelden van a priori rechtvaardiging ontkracht zijn. Bonjour noemt in dit verband de weerlegging van de eens onbetwiste a priori status van de euclidische meetkunde door de ontdekking van de niet-euclidische meetkunde in combinatie met de empirische observatie van het niet-euclidisch zijn van onze fysieke ruimte.

In de tweede plaats kan aangetoond worden dat a priori rechtvaardiging essentieel is om radicale vormen van scepticisme te voorkomen. Stel dat er bepaalde fundamentele overtuigingen bestaan welke volledig kunnen worden gerechtvaardigd door een beroep op directe zintuiglijke ervaring. Dergelijke overtuigingen zijn dan noodzakelijk particulier en strikt tijd en plaats gebonden. Is het nu mogelijk om uit deze basis nieuwe overtuigingen af te leiden die meer algemeen zijn en daarmee niet beperkt blijven tot het direct waarneembare? Als het antwoord ontkennend luidt is het resultaat een extreme vorm van scepticisme. Als het antwoord bevestigend luidt dan moeten dergelijke afleidingen noodzakelijkerwijs steunen op (deels) a priori gerechtvaardigde premissen of afleidingsregels.

In de derde plaats kunnen we het begrip *a priori* ook toepassen op de epistemologische rechtvaardiging van redeneer- of afleidingsregels. Voor iedere redeneervorm kan de vraag gesteld worden of de conclusie waar is indien de premissen waar zijn. We noemen een redeneervorm epistemologisch gerechtvaardigd wanneer er een gegrondte reden bestaat voor het waar zijn van de conclusie in het geval dat alle premissen waar zijn. De rechtvaardiging is ook hier *a priori* wanneer de aangevoerde reden geen beroep op zintuiglijke ervaring doet. Er kan aangetoond worden dat ontkenning van de mogelijkheid van *a priori* rechtvaardiging leidt tot een volledige verwerping van de rechtvaardigbaarheid van ons redeneervermogen en daarmee tot ‘intellectuele zelfmoord’. Stel immers dat er geen *a priori* rechtvaardiging mogelijk is. Iedere redeneervorm zou dan volledig op basis van empirische gronden gerechtvaardigd moeten worden. Iedere empirische grond kan echter geherformuleerd worden als additionele empirische premissie. Neem aan dat dit proces is afgerond. De conclusie van de redenering bevindt zich dan wel of niet in de uitgebreide lijst van premissen. In het eerste geval is er niet langer sprake van een redenering. In het tweede geval gaat de stap van premissen naar conclusie noodzakelijkerwijs voorbij aan datgene wat in de ervaring is gegeven.

Bonjour merkt in het kader van zijn hierboven genoemde derde reden nog op dat er een hecht verband bestaat tussen het rechtvaardigen van afleidingsregels en het rechtvaardigen van proposities. Een afleidingsregel is immers gerechtvaardigd dan en slechts dan als de conditionele propositie die deze regel representeert is gerechtvaardigd. Om deze reden richt Bonjour zich verder op de problematiek van het rechtvaardigen van proposities.

*1.2 Het concept ‘*a priori* rechtvaardiging’*

Het begrip *a priori* kan zowel negatief als positief gekarakteriseerd worden. Een propositie is *a priori* gerechtvaardigd indien de rechtvaardiging geheel onafhankelijk is van de ervaring (negatief) ofwel wanneer de rechtvaardiging uitsluitend is gebaseerd op de zuivere rede (positief). Het is op voorhand niet evident dat de negatieve en positieve conceptie van het begrip *a priori* dezelfde extensie bepalen.

Wat wordt in de negatieve conceptie precies bedoeld met ervaring? Een zeer brede opvatting van ervaring als bewuste mentale processen is ongeschikt omdat dan ook het bestuderen van een wiskundig bewijs of het reflecteren op een zelfevidente propositie als vormen van ervaring gelden. Het begrip ervaring kan echter ook niet versmald worden tot slechts onze vijf standaard zintuiglijke vermogens. We vergeten dan namelijk ervaringsvormen als introspectie, kinesthetische waarneming van de positie en beweging van ons lichaam, herinnering en eventueel telepathie of helderziendheid.

Bonjour stelt daarom voor om ‘ervaring’ te begrijpen als een perceptueel proces dat een causaal geconditioneerde reactie vormt op particuliere en contingente eigenschappen van de wereld en resulteert in toestanden welke als inhoud veronderstelde informatie bevatten over deze eigenschappen van de actuele wereld in contrast tot andere mogelijke werelden.

Wat wordt in de negatieve conceptie precies bedoeld met onafhankelijk? Hiermee zou geïmpliceerd kunnen worden dat proposities waarin concepten voorkomen die noodzakelijk uit de ervaring moeten worden verkregen nooit kunnen gelden als *a priori* rechtvaardigbaar. Dit is echter niet wenselijk om drie redenen. In de eerste plaats zijn er veel veelbelovende voorbeelden van mogelijk *a priori* rechtvaardigbare proposities die bestaan uit één of meerdere uit de empirie verkregen begrippen. In de tweede plaats wordt het vraagstuk van concept acquisitie dan verward met het vraagstuk van *a priori* rechtvaardiging. In de derde plaats is het onderscheid tussen concepten die uit de ervaring moeten worden verkregen en concepten die niet uit de ervaring hoeven te worden afgeleid moeilijk te maken. Het is zelfs maar de vraag of er überhaupt concepten bestaan waarvoor geen beroep op de ervaring hoeft te worden gedaan.

Bonjour stelt daarom voor om ‘onafhankelijk’ te begrijpen als het niet vereist zijn om een beroep op

de ervaring te doen voor a priori rechtvaardiging van een propositie nadat deze eerst inhoudelijk is begrepen door al dan niet gebruik te maken van de ervaring. Een propositie waarvoor we een beroep op de ervaring moeten doen om haar te begrijpen kan dus nog steeds a priori rechtvaardigbaar zijn. Pas wanneer blijkt dat we nadat we haar begrepen hebben wederom een beroep op de ervaring moeten doen om haar ook te rechtvaardigen mag geconcludeerd worden dat de betrokken propositie niet a priori rechtvaardigbaar is.

Wordt met ‘onafhankelijk’ misschien ook bedoeld dat een a priori gerechtvaardige propositie principieel niet door de ervaring weerlegd (of verzwakt) kan worden? A priori rechtvaardiging is echter primair een rechtvaardiging op basis van de zuivere rede alléén en zonder dat een beroep op de ervaring wordt gedaan. Genoemde kwalificatie van principiële empirische onweerlegbaarheid hoort daarom niet thuis in de definitie van a priori rechtvaardiging. Bonjour houdt zo nadrukkelijk de mogelijkheid open dat een a priori gerechtvaardigde propositie door de ervaring kan worden weerlegd of afgezwakt.

1.3 Het a priori en het noodzakelijke

Veel filosofen hebben het onderscheid tussen a priori en a posteriori gelijkschakeld met het onderscheid tussen noodzakelijke en contingente waarheden. Kripke heeft echter terecht benadrukt dat dit ongeoorloofd is. Het eerste onderscheid betreft een epistemologisch onderscheid terwijl het tweede onderscheid van een geheel andere (namelijk metafysische) aard is. Dit laatste is te begrijpen door gebruik te maken van de notie van mogelijke wereld. Een mogelijke wereld is een volledige en gedetailleerde beschrijving van de manier waarop de wereld had kunnen zijn. Onze actuele wereld is ook een mogelijke wereld: wat bestaat is immers zeker mogelijk. Een propositie is noodzakelijk waar indien het waar is in alle mogelijke werelden. Een propositie is contingent waar indien het in sommige mogelijke werelden waar is terwijl het in anderen onwaar is.

Er zijn ook filosofen die de twee genoemde onderscheidingen niet gelijkschakelen, maar wel menen dat hun extensies samenvallen. Deze opvatting noemt Bonjour de coïncidentie these. Zo berust a priori rechtvaardiging niet op ervaringen die de actuele wereld contrasteren met andere mogelijke werelden. Een a priori gerechtvaardigde propositie zou daarom per definitie gerechtvaardigd moeten zijn voor alle mogelijke werelden. A priori rechtvaardiging lijkt zo noodzakelijkheid tot gevolg te hebben.

Kripke meent echter met proposities als ‘De standaard meter is één meter lang’ voorbeelden te hebben geleverd van a priori gerechtvaardigde en toch contingente proposities. Dergelijke voorbeelden zijn echter niet overtuigend. Het enige dat a priori rechtvaardigbaar is betreft namelijk een algemene relatie tussen een meeteenheid en ieder mogelijke fysische standaard om de eenhedsmaat van de desbetreffende meeteenheid te fixeren. Dit soort van a priori rechtvaardigbare relaties is noodzakelijk in plaats van contingent.

Het eerste gedeelte van de coïncidentie these stelt dat iedere a priori gerechtvaardigde propositie noodzakelijk waar is. Deze overgang berust op de impliciete aanname dat a priori rechtvaardiging altijd waarheid impliceert. Een propositie zou niet zowel a priori gerechtvaardigd als onwaar kunnen zijn. Het is echter op voorhand helemaal niet duidelijk waarom dit altijd het geval zou zijn. De correctheid van het eerste gedeelte van de coïncidentie these is dan ook vooralsnog een open vraag.

Kripke argumenteert met meer succes tegen het tweede gedeelte van de coïncidentie these welke stelt dat iedere noodzakelijke ware propositie a priori gerechtvaardigd is. In de eerste plaats zijn er aantoonbaar veel noodzakelijke ware proposities die op dit moment nog niet a priori gerechtvaardigd zijn. Kripke geeft als voorbeeld het beroemde vermoeden van Goldbach uit de zuivere wiskunde welke tot dusver onopgelost is terwijl evident lijkt dat ofwel het vermoeden ofwel haar ontkenning

waar (en daarmee dan ook noodzakelijk waar) moet zijn.

Een manier om het tweede gedeelte van de coïncidentie these overeind te houden is het invoeren van de notie van ‘a priori rechtvaardigbare propositie’ voor proposities die vooralsnog niet a priori gerechtvaardigd zijn maar die wel a priori gerechtvaardigd kunnen worden. Volgens Kripke is de betekenis van deze notie echter nogal vaag. Voor wie moet een dergelijke propositie immers a priori rechtvaardigbaar zijn? Voor de mens? Voor intelligenties die op de mens lijken? Voor bovenmenseleke intelligenties? Voor God? Bovendien is er helemaal geen reden om aan te nemen dat alle noodzakelijke waarheden in beginsel a priori rechtvaardigbaar zijn. Het zou best zo kunnen zijn dat het vermoeden van Goldbach voor de mens (of zelfs voor andere intelligenties) principieel onoplosbaar is. Er is dan ook geen goed argument te geven voor het tweede gedeelte van de coïncidentie these.

Kunnen noodzakelijke ware proposities wellicht alléén a priori worden gerechtvaardigd? Dit hoeft echter helemaal niet het geval te zijn. Bonjour noemt als voorbeeld het domein van de experimentele wiskunde waarbij bepaalde wiskundige stellingen worden gerechtvaardigd door het uitvoeren van gespecialiseerde computeralgoritmen. Wanneer het bovendien proposities betreft waarvan bekend is dat ze noodzakelijk waar moeten zijn indien ze waar zijn, volgt dat ook hun noodzakelijkheid op een niet a priori wijze zou kunnen worden gerechtvaardigd. Dit laatste geldt natuurlijk niet voor die noodzakelijke proposities waarvoor het inzicht dat uit hun waarheid ook hun noodzakelijkheid volgt zelf een a priori inzicht is. In dat geval berust hun rechtvaardiging immers weer voor een belangrijk deel op a priori gronden.

1.4 Rationalisme en empirisme

Volgens het rationalisme doet a priori rechtvaardiging zich voor wanneer de geest een bepaald noodzakelijk feit over de aard of structuur van de werkelijkheid onmiddellijk en intuïtief inzet, begrijpt ofwel bevat. Hierbij is eventueel sprake van een discursivee argumentatie ofwel deductieve afleiding. In meer elementaire gevallen is het inzicht echter direct. Rationalisten menen dat dit fundamentele en irreducibele intellectuele vermogen behoort tot de aard van onze rede. Voor veel rationalisten is dit zelfs een evident feit dat nauwelijks enige toelichting vereist. Rationalisten houden zich verre van kritiek volgens welke een dergelijk vermogen mysterieus of zelfs occult zou zijn en daarom geheel onbegrijpelijk. Dit doen zij door erop te wijzen dat zonder dit vermogen redeneren en daarmee het reflecteren op welk raadsel dan ook volstrekt onmogelijk zou zijn.

Veel rationalisten claimen daarnaast dat a priori gerechtvaardigde proposities principieel niet door de ervaring weerlegd of afgezwakt kunnen worden en in feite zelfs geheel onfeilbaar zijn. Deze twee claims zijn echter niet essentieel voor de rationalistische positie. De rationalistische positie zonder beide aanvullende claims duidt Bonjour aan als gematigd rationalisme. Hij wil zich in eerste instantie beperken tot deze gematigde vorm van rationalisme.

Gedurende het overgrote deel van de geschiedenis van de filosofie was het rationalisme de dominante positie. Bonjour noemt achtereenvolgens Plato, Aristoteles, Descartes, Spinoza, Leibniz, Locke en Berkeley. Hume is volgens Bonjour de eerste filosoof die het rationalisme verwerpt en kiest voor een zuiver empiristisch uitgangspunt: a priori rechtvaardiging heeft slechts betrekking op relaties tussen concepten en niet op de feiten van de werkelijkheid. Kant komt volgens Bonjour heel dicht in de buurt van Hume’s positie. Na Kant zien we (met uitzondering van Mill) het empirisme pas weer terug bij het positivisme van Comte en Mach. Sinds die tijd is empiristisch scepticisme ten aanzien van a priori rechtvaardiging de dominante positie geworden.

De specifiek empiristische positie die bepaalde vormen van a priori rechtvaardiging wel erkent maar tegelijkertijd haar cognitief belang wil minimaliseren duidt Bonjour aan als gematigd empirisme. Het

gematigde empirisme stelt dat a priori rechtvaardiging zich beperkt tot proposities die betekenisrelaties tussen concepten uitdrukken en daardoor geen enkele substantiële uitspraak doen over de aard of structuur van de werkelijkheid. A priori gerechtvaardigde proposities zijn dan ook triviaal en vereisen helemaal niet het eerder genoemde vermogen waarop rationalisten zich beroepen.

Gematigde empiristen gaan er anders gezegd vanuit dat a priori rechtvaardiging zich beperkt tot analytische proposities en dat deze vorm van rechtvaardiging begrepen kan worden zonder een beroep te doen op een vermeend direct intuïtief inzicht in de aard van de werkelijkheid waar de rationalisten steeds naar verwijzen. Verschillende gematigde empiristen hebben steeds andere definities gegeven van wat onder een analytische propositie moet worden verstaan.

Een meer extreme vorm van empirisme vinden we bij Quine en zijn volgelingen. In het radicale empirisme van Quine wordt iedere vorm van a priori rechtvaardiging ontkend.

De centrale these van Bonjour luidt dat een rationalistische positie van tenminste de gematigde variant de enige hoop is op een niet sceptische verantwoording van a priori rechtvaardiging en dat een dergelijke positie bovendien verdedigbaar en fundamenteel correct is.

1.5 Kant en het synthetisch a priori

Kant wordt vaak beschouwd als een rationalist. Bonjour wil echter laten zien dat de positie van Kant juist heel dicht in de buurt komt van die van het gematigd empirisme. Kant was de eerste die expliciet een onderscheid maakte tussen analytische en synthetische proposities. Een subject-predikaat oordeel is voor Kant analytisch wanneer het predikaat behoort tot het subject ofwel bevat is in het subject. Een analytische propositie maakt slechts expliciet wat impliciet al in het subject gegeven is. Een dergelijke propositie voegt dus niets nieuws aan het subject toe. Wel kunnen analytische proposities verhelderend werken omdat ze een subject ontleden in één of meerdere van haar samenstellende delen. Een subject-predikaat oordeel is voor Kant synthetisch wanneer het predikaat niet is bevat in het subject. Doordat het predikaat-concept buiten het subject-concept ligt voegt een synthetisch oordeel daadwerkelijk iets nieuws toe aan het subject.

Een analytische propositie kan eenvoudig a priori worden gerechtvaardigd door gebruik te maken van het principe van de niet-contradictie. De ontkenning van een ware analytische propositie leidt namelijk direct tot een contradictie omdat het predikaat een deel van het subject herhaalt. Genoemd principe maakt het daarom gemakkelijk om verschillende predikaten van het subject te extraheren.

Kant stelt dat er ook synthetische a priori gerechtvaardigde oordelen bestaan. Bonjour noemt Kant's voorbeeld van het rekenkundige oordeel dat $7+5=12$. Volgens Kant is dit oordeel synthetisch omdat het concept 12 op geen enkele wijze bevat is in het concept $7+5$ ofwel het concept van de vereniging van 7 en 5. Hoe lang het begrip van de som van 7 en 5 ook wordt geanalyseerd, het begrip 12 zal daarin niet worden aangetroffen. De kritiek dat Kant hier het logische aspect verwart met het psychologische aspect is niet terecht. Kant richt zich hier niet op de vraag hoe beargumenteerd kan worden dat de som van 7 en 5 gelijk is aan 12. Hij richt zich op de beperktere vraag of deze conclusie getrokken kan worden door het extraheren van het begrip 12 uit het begrip van de som van 7 en 5 ofwel op de vraag of het begrip 12 bevat is in het begrip $7+5$. Het is deze vraag welke Kant ontkennend beantwoordt. Het concept 12 voegt iets substantieel nieuws toe aan het concept $7+5$.

Kant's claim van het bestaan van a priori synthetische kennis lijkt van hem een rationalist te maken. Dit is echter volgens Bonjour misleidend. Volgens Kant is a priori synthetische kennis alléén mogelijk omdat ons kenvermogen de ervaring zodanig structureert dat bepaalde synthetische proposities altijd waar worden gemaakt binnen het ervaringsdomein. De dingen richten zich in onze ervaring naar ons kenvermogen in plaats van andersom. Dit betekent dat a priori synthetische kennis

bij Kant uitsluitend betrekking kan hebben op het domein van de empirische verschijnselen en niet op de werkelijkheid zoals deze op zichzelf is. Kant wijkt hier dus duidelijk af van de klassieke conceptie van het rationalisme waar juist sprake is van a priori synthetische kennis van een onafhankelijke op zichzelf bestaande werkelijkheid. Dergelijke kennis is volgens Kant volstrekt onmogelijk.

Het is volgens Bonjour echter ook een vergissing om Kant te beschouwen als een bescheiden rationalist. Stel dat P een a priori synthetische propositie in de zin van Kant is. De propositie P is dan alléén waar binnen het domein van de ervaring en is los van deze kwalificatie niet epistemologisch gerechtvaardigd en dus geen vorm van kennis. Het heeft dus geen zin om ons op P zelf te richten. De propositie die wel zonder nadere kwalificatie in aanmerking komt om een valide vorm van a priori synthetische kennis te zijn luidt: “P is waar binnen het ervaringsdomein”. Laten we deze kandidaat voor a priori synthetische kennis aanduiden met P*.

Het beginsel van Kant dat ‘ons kenvermogen de ervaring zodanig structureert dat het binnen het ervaringsdomein altijd waar is dat P’ moet voor Kant een voorbeeld van a priori kennis zijn. Kant moet namelijk recht doen aan de oorspronkelijke intuïtie van het a priori gerechtvaardigd zijn van P. P* volgt nu direct uit genoemd beginsel en is daarom zelf ook een voorbeeld van a priori kennis.

De propositie P* kan als direct gevolg van genoemd beginsel alléén synthetisch zijn wanneer het beginsel zelf synthetisch is. Dit betekent volgens Kant dat ons kenvermogen de ervaring zodanig structureert dat het binnen het ervaringsdomein altijd waar is dat ‘ons kenvermogen de ervaring zodanig structureert dat het binnen het ervaringsdomein altijd waar is dat P’. Deze propositie heeft wellicht niet eens een zinvolle betekenis. Zelf als dit wel het geval is ontstaat een oneindige regressie en daarmee een fundamentele tegenstrijdigheid in de epistemologische positie van Kant. Om deze tegenstrijdigheid te vermijden moet aangenomen worden dat Kant’s beginsel en dus ook het onmiddellijke gevolg P* analytisch is.

Kant is dus zelfs geen voorbeeld van een bescheiden rationalist. Wanneer we zijn positie doordenken moeten we concluderen dat er volgens deze positie helemaal geen sprake kan zijn van a priori synthetische kennis. Alle a priori gerechtvaardigde proposities zijn bij Kant onvermijdelijk analytisch. Kant kan dus op geen enkele wijze beschouwd worden als rationalist. Zijn positie verschilt niet wezenlijk van het gematigde empirisme.

Een aantekening over terminologie

Bonjour stelt dat hij de objecten van a priori rechtvaardiging zal aanduiden als proposities. Een propositie is de bevestigende inhoud van een overtuiging, oordeel of gedachte. Proposities hebben een waarheidswaarde en kunnen in veel gevallen linguïstisch uitgedrukt worden door volzinnen. Er zijn volgens Bonjour echter ook voorbeelden van a priori gerechtvaardigde proposities die niet door een volzin kunnen worden gerepresenteerd.

Veel filosofen in voornamelijk de traditie van de analytische filosofie beschouwen de geschreven of gesproken volzin als het object van epistemologische rechtvaardiging. Een goed voorbeeld hiervan is Quine die de notie van propositie geheel afwijst. Hetzelfde geldt voor sommige vormen van het gematigde empirisme.

Er zijn daarnaast ook filosofen die min of meer vrijelijk wisselen tussen het spreken over proposities, beweringen en volzinnen als de objecten van epistemologische rechtvaardiging.

2. Op zoek naar het gematigde empirisme

2.1 Introductie

Het gematigde empirisme erkent het bestaan van a priori kennis. Deze vorm van kennis is volgens deze opvatting echter analytisch ofwel begripsmatig en zegt dus niets wezenlijks over de onafhankelijke op zichzelf bestaande werkelijkheid. Voor de rechtvaardiging van dit soort kennis is volgens het gematigde empirisme bovendien geen beroep nodig op een bijzonder soort onmiddellijk rationalistisch intuïtief inzicht in de aard van de werkelijkheid.

Het gematigde empirisme omvat echter veel verschillende posities die ieder gekenmerkt worden door een eigen opvatting over wat nu precies verstaan moet worden onder de term ‘analytisch’ en die bovendien onderling niet evident verenigbaar zijn. Deze diversiteit wordt zelfs door veel aanhangers van het gematigde empirisme niet altijd onderkend. Er bestaat dan ook geen standaard versie van het gematigde empirisme.

In de recente geschiedenis is relatief veel aandacht besteed aan de eerstgenoemde claim van het gematigde empirisme. De gematigde empiristen hielden zich vooral bezig met het argumenteren van het feit dat de door de rationalisten aangevoerde voorbeelden van a priori gerechtvaardigde synthetische proposities (zoals ‘er bestaan geen ronde vierkanten’, ‘ $2+3=5$ ’, ‘alle kubussen hebben 12 zijden’ of ‘niets is op hetzelfde moment zowel egaal rood als egaal groen’) niet geldig zijn. De desbetreffende proposities zouden namelijk ofwel analytisch ofwel niet a priori gerechtvaardigd zijn. Het probleem van dit soort argumentaties is echter dat zij een heldere definitie van de term ‘analytisch’ vereisen omdat het synthetisch of analytisch zijn van veel van deze voorbeelden afhangt van wat precies onder deze term wordt verstaan.

Salmon noemt een argument tegen het rationalisme dat niet afhankelijk is van het weerleggen van specifieke voorbeelden van a priori synthetische kennis. Salmon stelt dat synthetische a priori kennis een fundamenteel epistemologisch mysterie is. Het is volgens hem volstrekt onmogelijk dat we geheel a priori tot de conclusie zouden kunnen komen dat een bepaalde logische consistente beschrijving van een deel van onze wereld feitelijk onwaar is of dat onze wereld bepaalde eigenschappen bezit die andere logisch mogelijke werelden niet bezitten. Dit argument is volgens Salmon zo sterk dat de gematigde empirist erop mag vertrouwen dat alle vermeende voorbeelden van a priori synthetische kennis uiteindelijk weerlegd zullen worden.

Salmon’s argument berust eveneens op de overtuiging dat a priori analytische kennis juist niet epistemologisch mysterieus is. Deze kennis zou namelijk epistemologisch onproblematisch zijn omdat hiervoor geen beroep nodig is op zeer sterke en complexe cognitieve capaciteiten.

Bonjour wil echter laten zien dat er geen conceptie van analyticiteit bestaat welke alle voorbeelden van a priori kennis omvat. Hij stelt zelfs dat het zeer twijfelachtig is of dergelijke concepties zelfs maar één enkel voorbeeld van a priori kennis kunnen omvatten.

2.2 Reductionistische concepties van analyticiteit

Volgens Frege is een propositie analytisch dan en slechts dan als zij equivalent is met een instantie van een logische waarheid. Iedere propositie is equivalent met zichzelf of met een propositie die ontstaat door vervanging van één of meerdere concepten door equivalente concepten. Een propositie is synthetisch dan en slechts dan als zij niet analytisch is. Neem de propositie ‘de tafel is egaal rood of de tafel is niet egaal rood’. Deze propositie is analytisch omdat zij een instantie is van de logische waarheid ‘p of niet p’. Zij is bovendien a priori gerechtvaardigd wanneer genoemde logische waarheid dit is en het eveneens a priori gerechtvaardigd kan worden dat zij een instantie van deze waarheid is. Zo wordt de a priori rechtvaardiging van analytische proposities inzichtelijk gemaakt.

Nu zijn volgens Frege's conceptie alle logische waarheden per definitie analytisch. Zijn conceptie maakt echter helemaal niet duidelijk hoe deze logische waarheden zelf a priori gerechtvaardigd kunnen worden. Dit probleem doet zich ook voor bij iedere andere reductionistische conceptie van analyticiteit. Volgens een dergelijke conceptie zijn proposities analytisch en a priori gerechtvaardigd indien ze op een bepaalde manier in verband gebracht kunnen worden met een gegeven elementaire basisklasse van proposities. Deze basisklasse is dan per definitie analytisch. Bij Frege wordt deze basisklasse gevormd door de verzameling van logische waarheden. Het probleem van dit reductionisme is dat niet inzichtelijk kan worden gemaakt hoe de propositie uit de basisklasse a priori gerechtvaardigd worden. Dit betekent dat de a priori rechtvaardiging van deze basisklasse en daarmee ook van alle andere analytische proposities onvolledig is. Iedere reductionistische conceptie van analyticiteit is dus fundamenteel ontoereikend en daarmee ongeschikt voor het restloos verklaren van de a priori rechtvaardiging van alle onder haar definitie vallende analytische proposities.

Deze conclusie geldt dus eveneens voor Kant's reductionistische conceptie van analyticiteit welke overigens niet meer is dan een zeer beperkte invulling van Frege's veel ruimere conceptie. Kant richt zich namelijk uitsluitend op subject-predikaat oordelen en beperkt zich bovendien tot syllogistische logische waarheden zoals 'alle S zijn P' voor die concepten S welke equivalent zijn met een conjunctie die P bevat.

Genoemde conclusie geldt ook voor een derde reductionistische opvatting van analyticiteit welke stelt dat een propositie analytisch is wanneer haar ontkenning een expliciete contradictie van de vorm 'p en niet p' impliceert. Hoe moet immers de logische waarheid dat een expliciete contradictie altijd onwaar is a priori worden gerechtvaardigd? Dezelfde vraag kan gesteld worden voor de logische waarheid dat een propositie waaruit een onware propositie volgt zelf onwaar is. Hetzelfde geldt voor de logische waarheden die nodig zijn voor de afleiding van de contradictie.

Reductionistische concepties kunnen gebruikt worden om het algemene probleem van het a priori rechtvaardigen van een bepaalde analytische propositie te vereenvoudigen tot het probleem van het a priori rechtvaardigen van een geschikt gekozen analytische propositie uit de bij de conceptie horende basisklasse. Dit komt vaak neer op het a priori moeten rechtvaardigen van een logische waarheid.

Los van het probleem van de a priori rechtvaardiging van de basisklasse geldt volgens Bonjour dat geen enkele reductionistische conceptie van analyticiteit in staat is om alle erkende gevallen van a priori kennis te omvatten. Bonjour geeft aan dat dit in ieder geval evident is voor de drie besproken reductionistische concepties.

2.3 Verwarrende concepties van analyticiteit

Naast reductionistische bestaan er ook verwarringe concepties van analyticiteit. Het meest geaccepteerde voorbeeld van een dergelijke conceptie stelt dat de waarheid van een analytische propositie geheel volgt uit haar betekenis. Het is echter niet op voorhand duidelijk waarom hiermee een beroep op een rationalistisch intuïtief inzicht in de aard van de werkelijkheid vermeden zou worden. Verschilt deze conceptie eigenlijk wel van wat we verstaan onder a priori rechtvaardiging? A priori rechtvaardiging kan volgens Chisholm immers geformuleerd worden als: 'zodra je het begrijpt zie je dat het waar is'.

Bonjour wil dieper op deze aspecten ingaan door nader te kijken naar de opvattingen van Lewis. De officiële definitie van Lewis voor analyticiteit is een variant van het hierboven genoemde voorbeeld en luidt dat een analytische propositie bevestigd kan worden door exclusief te verwijzen naar gedefinieerde of definieerbare intensionele betekenissen. De principes van de logica zijn voor Lewis niet meer dan een deelverzameling van de verzameling van analytische proposities. Zo stelt Lewis dat het beroemde AAA syllogisme van de eerste figuur uiteindelijk a priori gerechtvaardigd wordt door

het begrijpen van de betekenis van in het syllogisme voorkomende uitdrukkingen als ‘alle’ en ‘zijn’. Het slechts noemen van de elementen die begrepen moeten worden om een bepaalde propositie te begrijpen maakt echter nog niet duidelijk hoe de propositie op basis van dit begrip *a priori* gerechtvaardigd kan worden. Lewis lijkt te zeggen dat dit begrip ervoor zorgt dat men onmiddellijk intuïtief inziet dat de propositie waar moet zijn. Een dergelijke opvatting verschilt echter helemaal niet van die van de rationalist. Bonjour maakt dit punt nogmaals duidelijk door ook te bespreken hoe volgens Lewis het beginsel van de tegenspraak volgt uit het begrijpen van de betekenis van de samenstellende delen van een symbolische representatie van dit beginsel.

De door Lewis gehanteerde notie van intensionele betekenis leidt volgens Bonjour ook tot epistemologische verwarring. Lewis gaat verder dan zijn opvatting van intensionele betekenis als ‘toepassingscriterium in de geest’ wanneer hij stelt dat een term B bevat is in de intensie van A indien toepassing van A op een ding vereist dat B op datzelfde ding ook wordt toegepast en wanneer hij stelt dat de intensie van een propositie bestaat uit alles wat uit de propositie volgt. De intentionele betekenis van een term of propositie wordt dus geïdentificeerd met alles wat noodzakelijk uit haar toepassing op een ding of de wereld volgt. Volgens Bonjour ontstaat zo een onaanvaardbare circulariteit. Men kan een bewering van de vorm ‘Uit A volgt B’ niet epistemologisch rechtvaardigen door een beroep te doen op de intensionele betekenis van A wanneer de enige manier om in te zien dat B bevat is in deze betekenis vereist dat men al weet dat de implicatie dat B uit A volgt geldig is. Het eenvoudigweg toevoegen van alle consequenties aan de intensionele betekenis van een term of propositie levert dus geen epistemologisch voordeel op. Het probleem wordt slechts geherformuleerd als het probleem van het rechtvaardigen van overgangen van beperkte betekenissen naar volledige intensionele betekenissen.

Bonjour concludeert dan ook dat de beschreven positie van Lewis geen zinvol alternatief is voor het rationalisme. In het werk van Lewis zijn volgens Bonjour echter nog sporen van een andere conceptie van analyticiteit te vinden. Zo stelt Lewis dat een analytische propositie geldig is in iedere mogelijke wereld. Het is echter onduidelijk of Lewis hier een definitie geeft van analyticiteit of slechts een kenmerk noemt van analytische proposities. Het gelijkschakelen van analyticiteit met noodzakelijkheid zou het begrip analyticiteit van zijn speciale epistemologische status beroven en bovendien direct leiden tot de vraag hoe we de noodzakelijkheid van een propositie inzien. We keren weer terug bij het rationalisme zodra gesteld wordt dat dit inzicht geheel intuïtief ontstaat.

Bonjour wil vervolgens wijzen op een soortgelijke vergissing die gemaakt wordt door diegene die logische waarheden epistemologisch willen rechtvaardigen in modeltheoretische termen. Zo stelt Salmon dat een logische waarheid ontstaat uit een valide formule door toekenning van betekenissen aan de gehanteerde symbolen en dat een valide formule waar is binnen iedere interpretatie in ieder niet leeg domein. Het probleem met deze visie is dat de domeinen in kwestie zelf moeten voldoen aan de wetten van de logica. Bonjour noemt als voorbeeld het feit dat de waarheidstabellen uit de propositielogica impliciet de wet van de niet-contradictie en uitgesloten derde veronderstellen (iedere atomaire propositie bezit in iedere situatie een unieke waarheidswaarde). Er ontstaat zo wederom een onacceptabele circulariteit: de wetten van de logica moeten (deels) al verondersteld worden om genoemde epistemologische modeltheoretische rechtvaardiging van deze wetten mogelijk te maken.

Een gerelateerde opvatting stelt dat logische waarheden of meer algemeen analytische proposities leeg zijn ofwel geen feitelijke inhoud hebben. Zo stelt Salmon dat de inhoud van logische waarheden leeg is omdat zij onder alle omstandigheden waar zijn en dus niets uitsluiten. In feite komt dit neer op de bewering dat een propositie zonder inhoud waar is in alle mogelijke werelden en dus noodzakelijk. De vraag naar hoe deze noodzakelijkheid wordt gerechtvaardigd blijft echter achterwege. Bovendien zal een rationalist het met een dergelijke claim niet oneens zijn. Voor de rationalist is *a priori* synthetische kennis net zo goed beperkt tot het uitsluiten van onmogelijke werelden. De rationalist

stelt echter ook dat er geen reden is om te veronderstellen dat alleen logisch onmogelijke werelden a priori kunnen worden uitgesloten of dat het uitsluiten van onmogelijke werelden geen rationeel direct intuïtief inzicht zou vereisen.

Volgens de laatste verwarringende conceptie van analyticiteit die Bonjour wil afwijzen wordt een analytische propositie gedefinieerd als een propositie waarvan de ontkenning tot een contradictie leidt. Het verschil met de eerdere reductionistische conceptie is dat de contradictie niet expliciet hoeft te zijn. In het meest vergaande geval geldt iedere noodzakelijke onware propositie als een contradictie. Het probleem hier is dat het rechtvaardigen van het feit dat een ontkenning noodzakelijk onwaar is niet eenvoudiger hoeft te zijn dan het geven van een rechtvaardiging voor het noodzakelijk waar zijn van de oorspronkelijke propositie. Meer afgezwakte versies schuiven op naar reductionistische concepties door alleen bepaalde klassen van noodzakelijk onware proposities als contradictie te beschouwen. Hoe ruimer de klassen hoe minder logisch instrumentarium is vereist om een analytische propositie te rechtvaardigen. Wel wordt het dan steeds lastiger om de noodzakelijke onwaarheid van de proposities uit deze klassen te rechtvaardigen.

2.4 Het beroep van Lewis op zintuiglijke betekenis

Er bestaan volgens Bonjour ook tenminste drie gematigde empiristische concepties van analyticiteit die in ieder geval een poging wagen om te laten zien hoe a priori rechtvaardiging van een propositie op basis van louter haar betekenis begrepen kan worden. De eerste van deze drie meer interessante concepties komt ook van Lewis en heeft als belangrijk element de notie van zintuiglijke betekenis van een expressie. De zintuiglijke betekenis van een expressie betreft een schema ofwel een voorgeschreven regelgeleide routine met bijbehorende resulterende voorstelling welke bepaald of een bepaalde expressie in een bepaalde situatie wel of niet van toepassing is. Zo bestaat het schema voor de toepasbaarheid van de term ‘vierkant’ bijvoorbeeld uit de componenten ‘observeer dat de figuur rechthoekig is’, ‘tel het aantal zijden en vindt 4 als uitkomst’, ‘observeer dat alle hoeken rechthoekig zijn’ en ‘observeer dat alle zijden even lang zijn’. De zintuiglijke betekenis van ‘vierkant’ vereist dus niet dat wij ons een volledige voorstelling kunnen maken van een vierkant in al zijn algemeenheid.

Analytische proposities doen zich voor wanneer de ene zintuiglijke betekenis een andere omvat. Zo bestaat de zintuiglijke betekenis van een rechthoek uit de eerste drie genoemde componenten van die van een vierkant. De propositie ‘Ieder vierkant is een rechthoek’ is daarmee analytisch.

Bonjour noemt een aantal bezwaren tegen Lewis beroep op zintuiglijke betekenis. Zo is de notie van zintuiglijke betekenis niet van toepassing op a priori proposities waarvan de termen geen zintuiglijke criteria kennen. Denk hierbij aan logische of wiskundige proposities. Daarnaast is de genoemde notie alleen van toepassing op subject-predikaat proposities. Tevens is het voor proposities als ‘Ieder kat is een zoogdier’ moeilijk te verdedigen dat de bijbehorende schema’s welomschreven genoeg zijn om inclusie van het ene schema in het andere met ons voorstellingsvermogen in te zien.

De problemen nemen toe wanneer we ook negatieve proposities onder de loep nemen zoals ‘geen vierkant is rond’. De zintuiglijke toepassingscriteria voor ‘vierkant’ en ‘rond’ zijn incompatibel en zo zou deze propositie gerechtvaardigd zijn. Dit is echter niet meer dan een herformulering van de originele propositie welke immers stelt dat niets beide eigenschappen kan hebben. De vraag hoe de claim dat genoemde criteria incompatibel zijn kan worden gerechtvaardigd en daarmee de vraag hoe de oorspronkelijke propositie kan worden gerechtvaardigd blijft geheel onbeantwoord. Lewis lijkt slechts te zeggen dat we direct inzien dat beide criteria incompatibel zijn. Dit is geen alternatief voor rationalisme. Bonjour laat zien dat hetzelfde probleem optreedt voor niet negatieve proposities zoals ‘ $7+5=9+3$ ’.

Tenslotte kan worden opgemerkt dat Lewis notie in het geval van positieve subject-predikaat

proposities zoals ‘Ieder vierkant is een rechthoek’ niet meer is dan een zintuiglijk equivalent van Kant’s conceptie van analyticiteit en daarmee dus reductionistisch ofwel onvolledig.

2.5 Het idee van impliciete definitie

De tweede meer interessante conceptie van analyticiteit stelt dat bepaalde a priori kenbare proposities impliciete definities vormen van de in de propositie voorkomende termen. Deze conceptie is in feite een speciaal geval van de derde meer interessante conceptie welke een beroep doet op linguïstische conventies. De bezwaren tegen deze derde conceptie gelden dus ook voor de conceptie van impliciete definitie. Een belangrijk probleem van het idee van impliciete definitie betreft de vraag in hoeverre het spreken over dergelijke definities überhaupt bijdraagt aan het begrijpen van hoe zij als propositie a priori gerechtvaardigd kunnen worden.

Een voorbeeld van een nadere invulling van het idee van impliciete definitie wordt gegeven door Butchvarov die stelt dat de onbekende termen van een impliciete definitie zodanig moeten worden geïnterpreteerd dat de gehele propositie waar wordt gemaakt. Zo zou het symbool @ in de impliciete definitie ‘40@8=5’ geïnterpreteerd moeten worden als het symbool voor deling. Het probleem is natuurlijk dat de propositie dat 40 gedeeld door 8 gelijk is aan 5 al bekend moet zijn voordat aan het symbool @ de juiste interpretatie gegeven kan worden. De impliciete definitie is dan ook niet meer dan een alternatieve manier om een al bekende rekenkundige propositie te representeren. De a priori rechtvaardiging van deze propositie is daarom geheel onafhankelijk van genoemde impliciete definitie. Het idee van impliciete definitie heeft dus geen epistemologische significantie.

2.6 Het beroep op linguïstische conventies

De derde en laatste hier te bespreken conceptie van analyticiteit definieert een analytische bewering als een bewering die waar is op grond van de linguïstische conventies of regels van de taal. Taal is uiteraard sterk afhankelijk van sociaal bepaalde conventies. Het is echter verre van duidelijk hoe dergelijke regels rekenschap kunnen geven van de a priori rechtvaardiging van bepaalde proposities.

Bonjour behandelt een aantal bezwaren tegen genoemde conceptie. In de eerste plaats is het onduidelijk wat precies de relatie is tussen conventies en beweringen die op basis van deze conventies a priori gerechtvaardigd zijn. Genoemde beweringen kunnen bijvoorbeeld expressies van deze conventies zijn. In dat geval zijn zij echter geen proposities waardoor zij geen waarheidswaarde kunnen hebben. Genoemde beweringen kunnen ook impliciete claims zijn dat de conventies bestaan en zijn aangenomen. In dat geval zijn zij echter empirisch en dus niet a priori. Zelfs als volgehouden wordt dat bepaalde beweringen toch a priori gerechtvaardigd kunnen worden door conventies blijft het probleem bestaan dat er geen onafhankelijke kennis van de conventies zelf mogelijk is.

In de tweede plaats zijn conventies gewoonlijk optioneel. Dit is een eigenschap die niet lijkt te passen bij a priori rechtvaardigbare beweringen. Conventies die a priori rechtvaardiging genereren kunnen dan ook niet optioneel zijn. Een wijziging van deze conventies zou slechts tot gevolg mogen hebben dat dezelfde proposities nu anders linguïstisch weergegeven worden. De a priori rechtvaardiging van betrokken proposities lijkt daarom geen gevolg te zijn van deze conventies. Butchvarov stelt dan ook dat deze conventies juist gebaseerd zijn op onafhankelijke aan hen voorafgaande a priori inzichten.

In de derde plaats stelt bijvoorbeeld Quinton dat linguïstische conventies de betekenis van woorden bepalen en zo verantwoordelijk zijn voor de a priori rechtvaardiging van bepaalde beweringen. Deze redenering gaat echter niet op. Conventies bepalen inderdaad door welke linguïstische expressies proposities worden uitgedrukt. Dezelfde propositie wordt door andere expressies uitgedrukt wanneer de conventies veranderen. Daarmee zijn de conventies echter niet verantwoordelijk voor de rechtvaardiging van de proposities zelf ofwel voor datgene dat door de expressies wordt uitgedrukt. In de vierde plaats zijn a priori claims herformuleerbaar in een hypothetische vorm waar conventies

geen rekenschap van kunnen geven. Zo kan volgens Butchvarov de claim dat niets zowel a en b is gegerformuleerd worden door ‘als voor a en b deze conventies gelden, dan is niets zowel a en b’. Meer algemeen kan iedere a priori gerechtvaardige claim p vervangen worden door de claim ‘indien p volgens de conventies x betekend, dan p’. Deze laatste claim is echter niet a priori gerechtvaardigd op basis van conventies maar juist op basis van de betekenis x welke onafhankelijk is van de conventies. Een hieraan gerelateerd aspect is dat uit de aannname dat er eindig veel conventies en oneindig veel a priori gerechtvaardigde proposities zijn volgt dat er logische relaties tussen beiden moeten bestaan die zelf niet door de conventies a priori rechtvaardigbaar zijn omdat dit zou leiden tot circulariteit.

In de vijfde plaats bestaan er ook a priori kenbare proposities die helemaal niet van taal afhangen. Bonjour stelt tenslotte dat in ieder geval de laatste vier besproken bezwaren voldoende reden zijn om het idee dat linguïstische conventies verantwoordelijk zijn voor a priori rechtvaardiging te verwerpen.

2.7 Een laatste probleem voor de gematigde empirist

Bonjour stelt de vraag naar de epistemologische status van de gematigde empiristische these dat alle a priori kenbare proposities analytisch zijn. Deze these moet zelf a priori gerechtvaardigd zijn omdat de gematigde empirist uitgaat van de principiële onmogelijkheid van a priori synthetische kennis. Het is namelijk niet toevallig zo dat er geen instanties van dergelijke kennis bestaan. Genoemde these moet als a priori gerechtvaardige these volgens het gematigde empirisme uiteraard ook analytisch zijn. Het is echter niet op voorhand duidelijk dat het analytisch zijn van de gematigde empiristische these compatibel is met (één van) de eerder besproken gematigde empiristische concepties van analyticiteit.

Volgens het gematigde empirisme is omgekeerd ook iedere analytische propositie a priori kenbaar. De omgekeerde these moet dan eveneens a priori gerechtvaardigd en dus analytisch zijn. Volgens het gematigde empirisme is de propositie ‘een propositie is analytisch dan en slechts dan als zij a priori kenbaar is’ dus zelf analytisch. Hieruit volgt dat voor het gematigde empirisme de concepten ‘analytisch’ en ‘a priori’ volledig identiek zijn indien we ons bovendien beroepen op de definitie van analyticiteit van Frege of Kant.

Hoewel het synoniem zijn van de termen ‘analytisch’ en ‘a priori’ volstrekt ongerijmd lijkt probeert Quinton toch te laten zien waarom dit volgens hem inderdaad het geval is. Quinton’s poging om een feitelijk onverdedigbare claim te verdedigen is echter gebaseerd op het onderling verwarren van de drie noties a priori, noodzakelijk en analyticiteit. Allereerst identificeert hij aprioriciteit eenvoudigweg met noodzakelijkheid. Een noodzakelijke bewering zou geheel op zichzelf genomen waar zijn in plaats van op basis van iets buiten zichzelf. Dit is volgens Bonjour echter niet correct omdat noodzakelijke waarheden ook gebaseerd kunnen zijn op andere noodzakelijke waarheden daarbuiten. Quinton stelt vervolgens dat beweringen die op zichzelf genomen waar zijn dit moeten zijn op basis van hun betekenis. Zo volgt uiteindelijk dat alle a priori beweringen analytisch zijn.

Quinton verdedigt ook de opvatting dat alle contingente beweringen empirisch zijn. Bonjour argumenteert dat ook deze verdediging volstrekt onhoudbaar is omdat volgens hem door Quinton metafysische en epistemologische aspecten door elkaar gehaald worden. Volgens Bonjour laten de redeneringen van Quinton zien door welke bochten een gematigde empirist zich moet wringen om zijn positie te verdedigen. Bonjour concludeert uiteindelijk dan ook dat de gehele gematigde empiristische positie incoherent is. Waarom is deze positie dan door zo veel filosofen zo lang en met zo veel vertrouwen aangehangen? Volgens Bonjour komt dit omdat veel filosofen ervan overtuigd zijn dat a priori kennis cognitief alomtegenwoordig en onontbeerlijk is terwijl men het rationalisme als fundamenteel onhoudbaar beschouwt. Volgens Bonjour is de eerste overtuiging terecht. De tweede overtuiging beschouwt hij echter als een slecht doordacht en misplaatst vooroordeel.

3. Quine en het radicale empirisme

3.1 Radicaal empirisme en scepticisme

A priori rechtvaardiging kan niet opgenomen worden in een empiristisch kader op de manier zoals de gematigde empiristen voor ogen staan. Het enige empiristische alternatief voor het gematigde empirisme is daarom een vorm van radicaal empirisme waarbij a priori rechtvaardiging geheel verworpen wordt. Mill en vooral Quine hebben een dergelijk alternatief uitgewerkt en verdedigd. Zoals in hoofdstuk 1 is aangegeven leidt de ontkenning van a priori kennis tot een vergaande vorm van scepticisme waarbij de overtuigingskracht van het redeneren zelf in gevaar komt en bovendien de epistemologische rechtvaardiging beperkt wordt tot direct gegeven ervaringsindrukken. Volgens de aanhangers van het radicale empirisme is het echter toch mogelijk om het merendeel van onze wetenschappelijke en algemene kennis op zuiver empiristische basis te rechtvaardigen. Op de houdbaarheid van dit standpunt zal Bonjour in dit hoofdstuk verder ingaan.

Het radicale empirisme lijkt volstrekt ongevoelig voor directe weerlegging. Onmiddellijke ervaringen kunnen immers nooit uitsluitsel geven over het wel of niet bestaan van a priori rechtvaardiging. Om dezelfde reden lijkt er ook geen positieve argumentatie mogelijk voor het radicale empirisme. Dit probleem is parallel met het probleem dat iedere rechtvaardiging voor de gematigde empiristische these uiteindelijk met deze these strijdig is.

3.2 “Two dogmas of empiricism”: Quine’s doel

Quine’s klassieke verhandeling “Two dogmas of empiricism” zou zijn belangrijkste argumenten tegen het a priori bevatten. Quine lijkt in dit artikel echter vooral te willen aantonen dat het concept van analyticiteit (of het onderscheid tussen analytisch en synthetisch) onbegrijpelijk en dus niet aanvaardbaar is. Het concept van analyticiteit speelt echter een belangrijke rol in het gematigde empirisme zodat een ontkenning hiervan in eerste instantie de rationalist in de kaart lijkt te spelen.

Quine verbindt analytisch met het gegrond zijn in betekenis. Dit is zoals eerder aangegeven één van de meest problematische concepties van analyticiteit. Hij koppelt vervolgens synthetisch aan het gegrond zijn in feiten. Bij Kant betekende synthetisch echter slechts niet analytisch. Volgens deze lijn zou Quine synthetisch moeten aanduiden als het niet gegrond zijn in betekenis. Quine’s koppeling van synthetisch aan het gegrond zijn in feiten is nogal verwarringd omdat het verschil tussen analytisch en synthetisch zo niet onderscheiden wordt van het verschil tussen a priori en a posteriori (wanneer de feiten begrepen worden als empirische feiten) of van het verschil tussen noodzakelijk en contingent (wanneer de feiten begrepen worden als contingente feiten). Quine’s bezwaar dat het concept van analyticiteit onhoudbaar is wordt zo moeilijk serieus te nemen omdat hij geen verhelderend onderscheid maakt tussen analytisch, a priori en noodzakelijk.

Uit zijn latere werk is op te maken dat hij zich in “Two dogmas” wil afzetten tegen al deze drie concepten. Wellicht gaat Quine impliciet uit van een zwakkere hypothetische versie van de gematigde empiristische these welke stelt dat als er a priori gerechtvaardigde proposities bestaan deze analytisch moeten zijn. Het aantonen van het feit dat er geen analytische proposities bestaan leidt dan immers direct tot de conclusie dat er geen a priori gerechtvaardigde proposities bestaan. Het probleem voor Quine is echter dat de zwakke these ongeldig is indien het concept analytisch zelf onaanvaardbaar is.

Het eerste deel van “Two dogmas” richt zich op het verwerpen van het concept analytisch (of het onderscheid tussen analytisch en synthetisch) als volstrekt onduidelijk en daarom onaanvaardbaar. Het laatste deel van “Two dogmas” houdt zich bezig met het verwerpen van a priori rechtvaardiging van proposities en is daarom voor Bonjour binnen het kader van zijn boek het meest relevant.

3.3 “Two dogmas of empiricism”: het argument tegen analyticiteit

Quine’s belangrijkste argument tegen het concept van analyticiteit staat bekend als het argument op basis van de circulariteit van termen. De term ‘analytisch’ is lid van een collectie van termen die niet onafhankelijk van elkaar definieerbaar zijn. Naast de term ‘analytisch’ bestaat deze collectie uit termen als ‘synoniem’, ‘definitie’, ‘contradictie’ en ‘semantische regel’. Volgens Quine zijn deze termen net zo onbegrijpelijk als de term ‘analytisch’. Omdat de termen een gesloten cirkel van definities vormen is het onmogelijk om te komen tot een heldere definitie van het begrip analyticiteit.

De vraag is waarom Quine geen genoegen neemt met Frege’s conceptie van analyticiteit in combinatie met een volgens Quine zelf aanvaardbare notie van het begrip ‘synoniem’ als zijnde een relatie tussen twee expressies welke ontstaat door de (artificiële) definitie van een nieuwe term. Hij zoekt echter een verklaring in termen van onderscheidend verbaal gedrag (of dispositions daartoe) en het soort verbaal gedrag geassocieerd met de introductie van een nieuwe term is niet aanwezig in alle relevante instanties. Bonjour stelt dat het zeker plausibel is om te veronderstellen dat geen enkele test op basis van louter gedrag in staat is om analytische van synthetische proposities te onderscheiden.

Quine maakt echter niet duidelijk waarom uit de onmogelijkheid van het geven van een explicatie van analyticiteit in termen van gedrag zou volgen dat het begrip analytisch volstrekt onacceptabel is. Hij lijkt eenvoudigweg te veronderstellen dat begrippen alléén zinvol zijn wanneer ze kunnen worden verklaard in empirische termen. Dit positivistische verificationistische uitgangspunt is echter geen algemeen aanvaarde filosofische overtuiging waar kritiekloos een beroep op kan worden gedaan. Bovendien is een beroep op dit uitgangspunt in het kader van de onderhavige vraagstelling circulair.

Quine’s visie welke ten grondslag ligt aan genoemde uitgangspunten betreft de naturalistische opvatting dat alleen de empirische positieve wetenschap in staat is om tot echte kennis te komen. Wat blijft er nu over van het cirkel argument wanneer we afzien van Quine’s naturalisme? Het lijkt aannemelijk dat ook morele termen en meer algemeen alle niet ostensief definieerbare termen opgesloten zitten in vergelijkbare ontoegankelijke gesloten cirkels van termen. Zijn zij daarom allemaal onacceptabel?

Quine stelt dat betekenissen geen aparte obscure entiteiten zijn en dat dus de hele notie van betekenis overbodig is. Om deze reden begrijpt Quine de term ‘synoniem’ louter als een linguïstische definitie relatie tussen expressies of uiteindelijk als onlosmakelijk verbonden met de term ‘analytisch’ waardoor er geen ingang in de cirkel mogelijk is. Uit het opgeven van betekenis als aparte entiteit volgt echter niet dat woorden geen betekenis zouden hebben. De meest voor de hand liggende aanpak is dan ook om te stellen dat twee woorden synoniem zijn wanneer zij dezelfde betekenis hebben en volgens analyticiteit te definiëren in de zin van Frege. Volgens Grice en Strawson kan er ook helemaal niet getwijfeld worden aan de alledaagse notie van het hebben van dezelfde betekenis. Hoewel Harman stelt dat er een verschil bestaat tussen de alledaagse en de filosofische notie van gelijkheid van betekenis volgt hieruit niet dat de laatste niet begrepen kan worden als een verfijning van de eerste. Bovendien bestaat er een explicatie van het hebben van dezelfde betekenis welke geen beroep doet op de genoemde alledaagse notie. Deze explicatie stelt dat, wat het ook is op basis waarvan een expressie betekenisvol is, twee expressies dezelfde betekenis hebben indien zij op dezelfde wijze deze verdere karakteristiek hebben. Over de aard van deze karakteristiek hoeft niets te worden aangenomen. Het is zeker niet nodig om te veronderstellen dat betekenissen aparte entiteiten zijn. Bonjour concludeert dan ook dat Frege’s conceptie van analyticiteit overeind blijft en Quine dus ten onrechte beweert dat alle concepties van analyticiteit onbegrijpelijk en dus onaanvaardbaar zijn.

3.4 “Two dogmas of empiricism”: Quine’s argumenten tegen a priori rechtvaardiging

Volgens Quine is geen enkele volzin onvatbaar voor herziening. Iedere volzin kan opgegeven worden. De impliciete gedachte van Quine lijkt te zijn dat a priori gerechtvaardigde volzinnen nooit

herzien of opgegeven kunnen worden en daarom niet kunnen bestaan. Grice en Strawson hebben echter laten zien dat een volzin die tot dusver als waar werd beschouwd opgegeven kan worden ofwel met behoud van zijn betekenis ofwel na een verandering van zijn betekenis. De tweede vorm van opgeven heeft natuurlijk niets te maken met de a priori rechtvaardiging van de originele volzin. Wanneer bijvoorbeeld onze linguïstische conventies veranderen zou de volzin ‘ $2+2=4$ ’ de betekenis kunnen krijgen welke voorheen voorbehouden was aan de volzin ‘ $2+2=7$ ’. Het verwerpen van de volzin ‘ $2+2=4$ ’ onder de nieuwe conventies zegt echter niets over de a priori rechtvaardiging van de propositie die voorheen door de volzin ‘ $2+2=4$ ’ werd uitgedrukt. Quine moet dus eisen dat iedere volzin met behoud van betekenis kan worden opgegeven. Hoewel Quine de notie betekenis verwerpt blijft gelden dat hij genoemde (in relatie tot a priori rechtvaardiging) irrelevante gevallen van het opgeven van volzinnen hoe dan ook moet uitsluiten om te voorkomen dat zijn claim triviaal wordt. Quine heeft dus toch iets nodig dat sterk moet lijken op de notie van (het veranderen van) betekenis.

Bovendien moet hij eisen dat iedere volzin ‘met behoud van betekenis’ rationeel gerechtvaardigd kan worden opgegeven omdat een volzin immers altijd om irrationele redenen kan worden verworpen. Zelfs dit is nog niet sterk genoeg om te concluderen dat a priori rechtvaardiging onmogelijk is. Een a priori gerechtvaardigde volzin hoeft namelijk helemaal niet per definitie ook onweerlegbaar te zijn.

Quine argumenteert onvoldoende zijn Duhemiaanse these dat onze kennisclaims niet afzonderlijk maar alleen als één samenhangend geheel met de ervaring kunnen worden geconfronteerd en dat daarom bij een conflict tussen beide iedere individuele kennisclaim voor verwerping in aanmerking komt. Bovendien volgt uit deze these alléén dat alle kennisclaims opgegeven kunnen worden wanneer impliciet al wordt aangenomen dat epistemologische rechtvaardiging uitsluitend te maken heeft met het afstemmen van ons kennisbouwwerk op de ervaring. Er wordt dus al verondersteld dat a priori rechtvaardiging onmogelijk is omdat het juist de a priori kennisclaims zijn die bij een conflict tussen de ervaring en ons kennissysteem niet zomaar verworpen kunnen worden. Quine’s argument in “Two dogmas” tegen a priori kennis is dus circulair omdat het a priori rechtvaardiging verwerpt op basis van een epistemologische positie die al uitgaat van de onmogelijkheid van a priori rechtvaardiging.

3.5 Het argument van de onbepaaldheid van vertalen

De these van de onbepaaldheid van vertalen is door Quine ontwikkeld binnen de context van radicale vertaling waarbij een linguïst of antropoloog probeert om de zinnen van een volstrekt onbekende taal te vertalen. Quine stelt dat er vele verschillende vertalingen mogelijk zijn die allemaal consistent zijn met het observeerbare gedrag van de sprekers van de onbekende taal. Iedere gekozen vertaling is dus (overigens met uitzondering van observatiezinnen en waarheidsfunctionele uitdrukkingen) arbitrair. Zo lijkt een radicale vertaler niet in staat om te achterhalen waar een spreker van de vreemde taal precies aan denkt wanneer hij steeds in de aanwezigheid van een konijn de kreet ‘gavagai’ uit. Quine gaat echter verder door te stellen dat er helemaal geen zinvol antwoord is op de vraag waar de spreker in kwestie precies aan denkt. Quine merkt ook op dat zijn these van de onbepaaldheid van vertalen niet beperkt is tot de context van radicale vertaling. Wanneer wij ‘konijn’ zeggen in de aanwezigheid van een konijn geldt evengoed dat het onmogelijk is om de vraag waaraan wij precies denken zinvol te beantwoorden. Denkinhouden, betekenissen en proposities zijn dus ook onbepaald. Het gevolg is dat overtuigingen betrekking hebben op volzinnen in plaats van op proposities of betekenissen.

Wat betekent dit nu voor Quine’s denken over a priori kennis? Als geen enkele volzin een geïsoleerde betekenis heeft (en hun cognitieve relevantie dus een functie is van hun verbinding met andere volzinnen en onze ervaringen) dan lijkt er geen reden te zijn om te veronderstellen dat bepaalde individuele kennisclaims niet verworpen kunnen worden in geval van een conflict met onze ervaring. Door de onbepaaldheid van betekenis heeft een individuele volzin immers geen autonome cognitieve significantie op basis waarvan zij in isolatie a priori gerechtvaardigd zou kunnen worden.

Kan de ruimere these van de onbepaaldheid van betekenis correct zijn? Hoewel niemand van buiten kan achterhalen waaraan ik denk als ik het woord ‘konijn’ gebruik heb ik op dat moment toch iets ondubbelzinnigs in mijn geest? Zo bekennen is deze these een reductio ad absurdum van iedere opvatting die haar tot gevolg heeft. Wat we volgens Quine in onze geest hebben is echter niet meer dan de gelijkluidende vertaling van ‘konijn’ in ‘konijn’ en het heeft geen zin een vraag te stellen als ‘‘konijn’ in welke zin van ‘konijn’?’’. Het overtuigt zijn van de volzin ‘‘konijn’’ denoteert konijnen’ is echter geheel compatibel met het helemaal niets in onze geest hebben dat beantwoordt aan onze intuïtie dat wij iets bepaalts in onze geest hebben wanneer wij het woord ‘konijn’ gebruiken.

Quine’s beperktere these van de onbepaaldheid van vertaling hangt af van welke informatie beschikbaar is bij de radicale vertaler en de vraag of deze onbepaaldheid een speciaal geval is van Quine’s stelling dat theorieën altijd ondergedetimineerd zijn door de ervaring. Quine’s verdergaande argument tegen geïsoleerde betekenissen berust uiteindelijk op de onmogelijkheid van introspectieve kennis welke immers vereist is om de betekenis van de door ons gebruikte woorden te kennen. Deze onmogelijkheid berust op haar buurt op de opvatting dat alle kennis zuiver empirisch van aard moet zijn. Quine neemt dus al op voorhand aan dat a priori kennis onmogelijk is. Wanneer a priori kennis wel bestaat moet echter het naturalisme worden verworpen zodat Quine’s overgang van de beperkte these van de onbepaaldheid van vertaling naar de ruimere these van de onbepaaldheid van betekenis niet mogelijk is. Zelfs wanneer de beperktere these geldig is wordt dus de mogelijkheid van a priori kennis nog niet weerlegd. Er is daarnaast nog een ander sterk argument tegen Quine’s stelling dat a priori kennis onmogelijk is. Deze stelling kan volgens Quine natuurlijk niet a priori zijn. Er lijkt echter geen manier te zijn om deze stelling met een beroep op de ervaring te rechtvaardigen. Harman doet een poging door te stellen dat begrippen als ‘analyticiteit’ en ‘betekenis’ geen empirische verklaringskracht hebben. Hier wordt echter weer vooraf aangenomen dat kennis altijd empirisch is. Bovendien lijken de argumenten die Quine gebruikt helemaal niet op empirische argumenten. Quine zou er wel op kunnen wijzen dat a priori kennis obscuur en problematisch blijft en dat er geen fameuze voorbeelden zijn van wetenschappelijke of alledaagse kennis waarvoor een beroep op a priori gerechtvaardigde proposities vereist is. Op beide opmerkingen zal Bonjour later nog ingaan.

3.6 Quine’s genaturaliseerde epistemologie

Quine’s opvatting dat wij een web van onderling verbonden overtuigingen optrekken welke voortdurend met de ervaring geconfronteerd wordt en waarvan sommige elementen meer dan anderen vatbaar zijn voor herziening indien deze confrontatie tot een conflict leidt, is eerder een psychologische beschrijving van hoe wij feitelijk te werk gaan dan een epistemologische rechtvaardiging van de in dit web voorkomende overtuigingen. Biedt Quine eigenlijk wel een epistemologie? Het antwoord op deze vraag is gedeeltelijk gelegen in het feit dat Quine volgens Bonjour een radicale en problematische herinterpretatie heeft gegeven van wat epistemologie is. Voor Quine is epistemologie niet meer dan een empirische psychologische studie naar de relatie tussen observaties als input en overtuigingen als output. Epistemologie houdt zich dus slechts bezig met de positief wetenschappelijke vraag hoe overtuigingen causaal veroorzaakt worden door onze ervaring en niet langer met het probleem van de rechtvaardiging van deze overtuigingen. Zij zoekt dus niet meer naar mogelijke valide redenen voor het waar zijn van onze overtuigingen. Quine vindt dat zijn herinterpretatie nodig is omdat het klassieke epistemologische project definitief gefaald heeft. Quine heeft echter een vrij beperkt positivistisch empiristisch beeld van dit project omdat hij stelt dat dit project bestaat uit het verklaren van de relevante concepten in zintuiglijke termen (‘conceptuele kant’) en het op basis van deze verklaring rechtvaardigen van claims over de fysieke wereld vanuit onze zintuiglijke ervaring (‘dogmatische kant’). Beide doelstellingen zijn volgen hem onbereikbaar.

Quine overschat echter zeer sterk het belang van de conceptuele kant wanneer hij zegt dat beide kanten ongeveer even belangrijk zijn. De conceptuele kant heeft namelijk een heel beperkte rol gespeeld in uitsluitend de meest smalle en onwaarschijnlijkste varianten van genoemd project.

Bovendien maakt Quine geen onderscheid tussen een sterke en zwakke conceptie van de dogmatische kant. Volgens de sterke aan Descartes ontleende conceptie moeten onze overtuigingen absoluut zeker en dus onfeilbaar ofwel onweerlegbaar zijn. De zwakke conceptie eist alleen dat we goede redenen moeten hebben om te denken dat onze overtuigingen waar zijn. Absolute zekerheid is nu niet vereist. Quine lijkt zich vervolgens alleen te richten op het weerleggen van de sterke conceptie. Zo spreekt hij over de onmogelijkheid van het leveren van een bewijs voor wetenschappelijke uitspraken op basis van de ervaring (vanwege het inductieprobleem). Ook noemt hij het Cartesiaanse najagen van zekerheid een verloren zaak. Uit een eventuele weerlegging van de sterke conceptie volgt echter niet dat ook de zwakke conceptie weerlegd is. Quine's verwerving van de dogmatische kant van de klassieke epistemologie is dus niet adequaat onderbouwd.

Het accepteren van Quine's naturalistische epistemologie leidt tot een radicale vorm van scepticisme. De naturalistische epistemologie levert namelijk slechts beschrijvingen van hoe onze overtuigingen causaal door onze ervaringen veroorzaakt worden. Er wordt dus geen enkele gegrondte reden meer gegeven voor het waar zijn van onze overtuigingen. Kennis vereist echter gegrondte redenen voor het denken dat onze overtuigingen waar zijn. Kennis is daarom volgens Quine's opvatting onmogelijk.

Quine zelf stelt echter dat scepticisme alléén vanuit de wetenschap zelf kan ontstaan omdat wij pas geneigd zijn om een zintuiglijke voorstelling te beschouwen als een illusie wanneer we al een bepaald wetenschappelijk beeld hebben van de structuur van onze fysieke wereld. De sceptische twijfel dat de zintuiglijke voortstelling van een in het water gebogen stok een illusie is ontstaat alleen vanuit al geaccepteerde wetenschappelijke kennis over materiële objecten. Sceptische twijfel is dus voor Quine altijd wetenschappelijke twijfel en kan daarom het beste beantwoord worden door de wetenschap. Op deze manier zou de naturalistische epistemologie op adequate wijze met scepticisme kunnen omgaan. Quine's zienswijze is echter niet houdbaar. In de eerst plaats omdat niet alle vormen van scepticisme een beroep op illusionaire voorstellingen vereisen. Hierbij kan bijvoorbeeld gedacht worden aan Hume's sceptische positie ten aanzien van het inductieprobleem. De scepticus bestrijdt uiteindelijk dat wij voldoende gegrondte redenen kunnen hebben voor het waar zijn van onze overtuigingen. Juist over dit aspect kan Quine's naturalistische epistemologie niets zeggen. In de tweede plaats geldt ook voor vormen van scepticisme die op illusionaire voorstellingen berusten dat de uiteindelijke claim van de scepticus luidt dat onze zintuiglijke ervaringen niet geschikt zijn voor het rechtvaardigen van onze overtuigingen. De naturalistische epistemologie kan hierover echter wederom niets zeggen.

Net zo goed als de naturalistische epistemologie niets positiefs kan zeggen over de rechtvaardiging van onze wetenschappelijke en alledaagse kennis kan zij ook niets negatiefs zeggen over overtuigingen waar een sceptische houding terecht is zoals allerlei vormen van occult bijgeloof. Occult bijgeloof wordt namelijk ook op een empirisch bestudeerbare wijze causaal geproduceerd. De enige volgens Quine mogelijke vorm van epistemologie blijkt dus geen onderscheid te kunnen maken tussen gerespecteerde vormen van positieve wetenschap en bedenkelijke vormen van occult bijgeloof. Toch is een genetische beschrijving van het cognitieve proces inderdaad de enige vorm van epistemologie die ons rest wanneer de mogelijkheid van a priori rechtvaardiging verworpen wordt.

3.7 Kan het radicale empirisme scepticisme vermijden?

De vraag is nu of Quine's visie volgens welke ieder beroep op a priori rechtvaardiging verworpen moet worden toch een verantwoording kan geven van de rechtvaardiging van empirische kennis indien we afzien van zijn naturalistische epistemologie. Volgens Quine bevinden observationele overtuigingen zich aan de rand en niet-observationele overtuigingen (zoals de principes van de logica) zich in het inwendige van ons web van overtuigingen. De overtuigingen die zich meer richting het centrum van het web bevinden hebben een kleinere kans om verworpen te worden bij conflicterende ervaring. Hun status is echter niet verschillend van de overtuigingen die zich meer aan de rand van het web bevinden. Geen enkele overtuiging is onvatbaar voor verwerving of herziening.

Voor wat betreft de rechtvaardiging van observationele overtuigingen wordt slechts zonder nadere toelichting beweerd dat deze direct verbonden zijn met de ervaring. Hoe worden echter de meer inwendige theoretische overtuigingen van ons web gerechtvaardigd? Conflicterende ervaring schrijft niet eenduidig voor hoe we ons web van overtuigingen moeten corrigeren. Quine doet daarom een beroep op ‘eenvoud’, ‘verklaringskracht’ en ‘het streven naar minimale aanpassingen’. Overtuigingen binnen een web dat beter aan dergelijke standaarden voldoet zijn meer gerechtvaardigd dan anderen. Waarom zouden echter deze standaarden de kans dat betrokken overtuigingen waar zijn vergroten? Quine kan deze vraag niet op basis van *a priori* argumenten beantwoorden en een strikt empirisch argument zou onmiddellijk circulair zijn. Voor niet observationele kennis resulteert dus scepticisme. Bovendien is het onduidelijk of genoemde standaarden enige beperking opleggen aan mogelijke herzieningen van ons web. Zij zijn zelf immers deel van het web en dus ook vatbaar voor herziening. Quine’s tegenwerpingen tegen dit laatste punt betreffen louter psychologische claims of zijn circulair.

Het probleem van de standaarden treedt ook op bij op het eerste gezicht minder problematische standaarden zoals het logische principe van de niet-contradictie. Een dergelijke standaard staat ook open voor herziening zodat in beginsel niets de acceptatie van een inconsistent web in de weg staat. Er lijkt dan ook een totaal scepticisme te volgen dat slechts wordt begrensd door de houdbaarheid van claims dat gegeven bepaalde standaarden sommige globale kennissystemen meer gerechtvaardigd zijn dan anderen.

Zelfs dit is echter volgens Bonjour nog een te optimistische conclusie omdat Quine’s positie uiteindelijk geen enkele reden kan geven om te veronderstellen dat herzieningen van onze overtuigingen ooit vereist zijn. Stel dat ik de volzin P en niet-P accepteer en bovendien het principe van de niet-contradictie dat symbolisch gerepresenteerd kan worden als PNC. Een rationalist kan op basis van *a priori* gronden PNC aannemen en weet zo dat ofwel de volzin P ofwel niet-P opgegeven moet worden. Quine moet echter stellen dat één van deze volzinnen opgegeven moet worden omdat ik een derde volzin PNC accepteer die een status heeft waardoor we haar minder snel zullen opgeven. Naast het feit dat de claim dat PNC deze speciale status heeft zeer twijfelachtig is (zodat net zo goed PNC zelf opgegeven zou kunnen worden) volgt door Quine’s uitsluiting van betekenis en *a priori* logica bovendien dat de volzinnen P, niet-P en PNC op zichzelf genomen helemaal niet incompatibel zijn. Er is dus een extra volzin nodig om te forceren dat deze drie volzinnen onderling incompatibel worden. Deze extra volzin kan symbolisch gerepresenteerd worden door MPNC en stelt expliciet dat P, niet-P en PNC onderling incompatibel zijn. Er is dan echter ook een vijfde volzin MMPNC nodig die stelt dat de vier volzinnen P, niet-P, PNC en MPNC incompatibel zijn. Het is duidelijk dat zo een ongeoorloofde oneindige regressie ontstaat omdat het aantal volzinnen van het web eindig moet zijn. Het feit dat wij in de praktijk al snel overgaan tot het verwijderen van ofwel P ofwel niet-P zegt echter niets over de vraag of deze praktijk ook epistemologisch gerechtvaardigd is. Genoemde praktijk zou volgens Quine’s eigen opvattingen net zo goed vatbaar zijn voor herziening. De conclusie is dan ook dat uit Quine’s positie niet kan volgen dat het herzien van onze overtuigingen vereist is.

In plaats van een coherent web van onderling verbonden overtuigingen moeten we dus stellen dat er bij Quine slechts sprake is van een groep losse volzinnen die helemaal niet onderling verbonden zijn door bepaalde op de achtergrond geldende *a priori* logische principes. Bovendien kan in beginsel iedere al dan niet inconsistente collectie van niet-observationele volzinnen aanvaard worden. Iedere collectie is net zo acceptabel als iedere andere wat betekent dat uiteindelijk helemaal geen enkele collectie overtuigingen gerechtvaardigd is. Quine’s afwijzing van *a priori* rechtvaardiging resulteert dus in een compleet scepticisme. Zijn claim dat er geen toonaangevende voorbeelden zijn van wetenschappelijke kennis waarvoor *a priori* kennis een vereiste is moet dus worden verworpen. Quine zou zich nog kunnen beroepen op een externalistische theorie van epistemologische rechtvaardiging welke bijvoorbeeld zegt dat een overtuiging is gerechtvaardigd wanneer zij door een betrouwbaar proces is geproduceerd. Bonjour beweert echter dat externalisme zelf tot extreem scepticisme leidt.

4. Een gematigd rationalisme

4.1 *Introductie*

Zelfs wanneer het gematigde en radicale empirisme verworpen wordt blijft het mogelijk dat a priori rechtvaardiging zoals de rationalist dit voor ogen staat niet bestaat. Bovendien is de vaststelling dat uit het niet bestaan van a priori kennis een extreme en daarmee intuïtief onaannemelijke vorm van scepticisme moet volgen onvoldoende om te concluderen dat a priori rechtvaardiging moet bestaan. Dit betekent dat de rationalistische positie nu zelf nader onderzocht moet worden en dat moet worden aangetoond dat zij verdedigbaar is. Het rationalisme kan echter niet op a priori gronden verdedigd worden zonder te vervallen in circulariteit. Dit geldt ook voor een verdediging op empirische gronden omdat al is aangetoond dat empirische argumenten welke onze directe ervaringen overstijgen zelf ook een beroep op a priori kennis vereisen. Een direct argument voor het rationalisme is dus onmogelijk. Voor Bonjour bestaat een verdediging van het rationalisme daarom uit drie onderdelen: argumenten tegen concurrerende visies, het geven van overtuigende voorbeelden en ontkrachting van de belangrijkste epistemologische en metafysische bezwaren tegen het rationalisme. Het is verder nodig om de rationalistische positie nader te verhelderen. Hieruit zal een gematigd rationalisme naar voren komen welke de onfeilbaarheid (maar juist niet het substantiële belang) van a priori kennis verwerpt.

4.2 *A priori rechtvaardiging: enkele intuïtieve voorbeelden*

Neem de propositie dat niets tegelijkertijd zowel egaal rood als egaal groen kan zijn. Waarom zou deze propositie a priori gerechtvaardigd zijn? Een antwoord zou kunnen luiden dat ik direct inzie dat deze propositie waar moet zijn wanneer ik haar betekenis volledig begrepen heb. Zij is waar op grond van de configuratie van eigenschappen en relaties die door haar wordt uitgedrukt. Zij is noodzakelijk waar omdat zij een noodzakelijke relatie tussen bepaalde eigenschappen represeneert. In deze zin kunnen we stellen dat zij waar is op grond van haar betekenis. Dit betekent echter helemaal niet dat de propositie gerechtvaardigd is op basis van een reductionistisch beginsel, linguïstische conventies of ieder ander van de rationalistische positie verschillende reden. De genoemde intellectuele act van het onmiddellijk bevatten van de noodzakelijkheid van een bepaalde propositie wordt aangeduid als rationeel inzicht of a priori intuïtie. Zij wordt gekenmerkt door haar directheid, haar niet discursief zijn en het feit dat zij niet willekeurig is maar door redenen geleid wordt. Rationeel inzicht hangt van niets anders af dan van het begrijpen van de inhoud van een propositie. Een propositie waarvan het begrip van haar inhoud voldoende is om onmiddellijk te beschikken over een afdoende reden voor het denken dat zij noodzakelijk waar is wordt ook wel rationeel zelf-evident genoemd.

Neem bijvoorbeeld de propositie welke stelt dat persoon A langer moet zijn dan C indien A langer is dan B en B langer is dan C. Uit mijn begrip van de relatie ‘groter dan’ volgt direct dat deze relatie transitief moet zijn zodat we rationeel inzien dat de propositie noodzakelijk waar is. Het is dus niet zo dat het transitief zijn al onderdeel uitmaakt van de definitie van deze relatie zoals Quinton beweert. Als ander voorbeeld neemt Bonjour de propositie dat er geen ronde vierkanten bestaan. Dit lijken we rationeel te kunnen inzien hoewel een discursief meetkundig bewijs ook mogelijk is. Hetzelfde geldt voor eenvoudige rekenkundige proposities als ‘ $2+3=5$ ’. Een discursief bewijs is niet nodig voor het rechtvaardigen van deze op het eerste gezicht ook volstrekt rationeel zelf-evidente propositie.

De tot nu toe besproken voorbeelden van rationeel inzicht lijken ook een beroep op ons mentale voorstellingsvermogen te vereisen. Neem bijvoorbeeld de propositie dat alle kubussen twaalf zijden hebben welke eveneens rationeel zelf-evident en bovendien discursief bewijsbaar lijkt. Rationeel inzicht lijkt hier echter wel een stapsgewijs proces van het in mijn geest voorstellen van een kubus en het vervolgens met mijn geestesoog tellen van het aantal zijden. Dit proces hoeft echter niet essentieel te zijn en bovendien geen reden te zijn om de claim niet als een volwaardig voorbeeld van a priori intuïtie te beschouwen. Neem als laatste voorbeeld de afleiding dat de propositie A volgt uit ‘A of B’ en ‘niet B’. Een beroep op de formele regel van het disjunctief syllogisme lijkt onnodig om

direct in te zien dat de afleiding correct is. Genoemde afleiding lijkt dus rationeel zelf-evident. Bonjour merkt ten slotte op dat het hem hier niet gaat om de reikwijdte van a priori rechtvaardiging maar alléén om zijn opvatting dat a priori rechtvaardiging zoals de rationalist dit begrijpt echt bestaat.

4.3 Rationalisme: een initiële formulering

Voor een rationeel zelf-evidente propositie geldt dat wij direct inzien dat zij noodzakelijk waar is zodra we haar inhoud begrepen hebben. Uiteraard kan eerdere ervaring vereist zijn om tot een begrip van deze inhoud te komen. Nadat we de inhoud eenmaal begrepen hebben speelt echter de ervaring bij het tot stand komen van het inzicht geen enkele rol meer. Het inzicht is dan ook inderdaad a priori. Rationeel inzicht lijkt niets minder te betreffen dan een rechtstreeks inzicht in het noodzakelijke karakter van de werkelijkheid. Is dit niet een onacceptabel overmoedige dan wel mysterieuze of zelfs occulte conceptie? Hoewel een dergelijke reactie enigszins gerelateerd is aan de meer gearticuleerde epistemologische en metafysische bezwaren welke nog behandeld zullen worden kan zij nauwelijks serieus genomen worden. Rationeel inzicht is naar haar aard inderdaad irreducibel ofwel niet ontleedbaar in eenvoudigere cognitieve elementen. Hieruit volgt echter nog niet dat rationeel inzicht overmoedig, mysterieus of zelfs occult zou zijn. Bovendien is bijvoorbeeld het rationeel inzicht dat niets tegelijkertijd egaal rood en egaal groen kan zijn niet ongewild. Rationale intuïtie betreft geen openbaring of orakelachtige profetie maar juist het hebben van een valide en zelfs beslissende reden om te denken dat de propositie in kwestie noodzakelijk waar moet zijn. Bovendien kan deze reden tot op zeker hoogte onder woorden worden gebracht. In het geval van genoemd voorbeeld bijvoorbeeld door op te merken dat wanneer de ene kwaliteit aanwezig is er eenvoudigweg geen plaats meer is voor de andere kwaliteit. Een egaal rood object kan slechts egaal groen worden wanneer het rood wordt vervangen door het groen. Wat kan er minder mysterieus zijn dan dit inzicht? Rationeel inzicht betreft dus het helder en ondubbelzinnig inzien waarom de desbetreffende propositie waar moet zijn.

Een ander bezwaar dat soms wordt ingebracht tegen rationeel inzicht is dat voor dit inzicht een cognitief vermogen is vereist dat mysterieus of empirisch onverklaarbaar is. Waarom zou het vermogen in kwestie echter een apart psychologisch vermogen zijn? Wij lijken slechts één cognitief vermogen te bezitten welke omschreven kan worden als de mogelijkheid om te begrijpen en denken. Al met al is er niets onredelijks aan rationeel inzicht zoals hier omschreven. Waarom zou het feit dat een propositie noodzakelijk waar is niet soms ook ingezien kunnen worden door een intelligentie die haar inhoud begrijpt? Ook is het moeilijk te begrijpen waar het redeneren (en dus ieder bezwaar tegen a priori inzicht) op neer komt wanneer wij geen enkel noodzakelijk verband rationeel kunnen inzien.

4.4 De feilbaarheid van rationeel inzicht

De overgrote meerderheid van de historische rationalistische concepties van a priori rechtvaardiging gaan uit van de absolute zekerheid ofwel onfeilbaarheid van a priori gerechtvaardigde proposities. Er is echter geen evidente reden waarom onfeilbaarheid onlosmakelijk verbonden zou moeten zijn met de minimale rationalistische conceptie van a priori kennis welke stelt dat een propositie a priori gerechtvaardigd is wanneer de reden om te denken dat zij waar is niet van de ervaring afhangt maar van de zuivere rede alleen. Een noodzakelijke propositie is uiteraard waar. Een propositie waarvan alleén bekend is dat wij rationeel intuïtief overtuigd zijn van haar noodzakelijkheid hoeft dit echter helemaal niet te zijn tenzij we er geheel circulair al vanuit gaan dat ons intuïtief inzicht onfeilbaar is.

De claim van de onfeilbaarheid van rationeel inzicht is onverdedigbaar. Er zijn veel voorbeelden te geven van proposities die ooit exemplarische voorbeelden waren van rationeel inzicht en dus van a priori kennis maar die uiteindelijk toch weerlegbaar bleken. Hierbij kan bijvoorbeeld gedacht worden aan de Euclidische meetkunde als zijnde de noodzakelijk ware beschrijving van de fysieke ruimte en de gevolgen voor de naïeve verzamelingenleer van de paradox van Russell. Eveneens kan gewezen worden op het feit dat de a priori claims van de grote metafysische stelsels van Plato, Spinoza en Leibniz niet compatibel zijn zodat deze claims niet allemaal tegelijkertijd waar kunnen zijn. Ook valt

niet uit te sluiten dat er toch routine fouten sluipen in zorgvuldig uitgevoerde berekeningen, bewijzen en redeneringen. Zelfs wanneer er een maat zou bestaan voor zorgvuldigheid waarboven geen fouten kunnen optreden kunnen wij toch nooit zeker weten of deze minimale mate van zorgvuldigheid in een bepaalde concrete situatie ook bereikt is. Een propositie die noodzakelijk waar lijkt hoeft dit dus niet ook te zijn. Het is bovendien nutteloos om onfeilbaarheid op een epistemologisch bruikbare manier te waarborgen door rationeel inzicht te definiëren als inzicht dat daadwerkelijk een authentiek bevatten van noodzakelijkheid omvat waardoor waarheid wordt gegarandeerd en vervolgens iedere cognitieve vergissing te negeren omdat achteraf gezien immers niet aan de definitie blijkt te worden voldaan.

Onfeilbaarheid kan geen deel uitmaken van de rationalistische conceptie van a priori rechtvaardiging. Indien we onfeilbaarheid eisen kan geen enkele claim als a priori gerechtvaardigd beschouwd worden zonder al zeker te weten dat zij noodzakelijk waar is. Hierdoor zou een verwijzing naar rationeel inzicht zijn onafhankelijke op zichzelf staande basis voor rechtvaardiging geheel verliezen.

Het is dan ook zinvol om een onderscheid te maken tussen echt en klaarblijkelijk rationeel inzicht. Echt rationeel inzicht is onfeilbaar en garandeert dus noodzakelijkheid en daarmee waarheid. Klaarblijkelijk rationeel inzicht is echter niet onfeilbaar. Uit bovenstaande volgt dat niet volgehouden kan worden dat echt rationeel inzicht een vereiste is voor a priori rechtvaardiging. Het gematigde rationalisme verwerpt dan ook deze eis van onfeilbaarheid door klaarblijkelijk ofwel feilbaar rationeel inzicht te beschouwen als de basis voor a priori rechtvaardiging. Klaarblijkelijk rationeel inzicht moet echter wel voldoende zorgvuldig zijn en bovendien betrekking hebben op ogenschijnlijk logische of metafysische vormen van noodzakelijkheid in plaats van op algemene opvattingen die op de een of andere manier voor de hand zouden liggen. Iemands klaarblijkelijke rationele inzichten kunnen verder intern conflicteren zodat op basis van bijvoorbeeld coherentieoverwegingen één of meerdere van deze inzichten moet worden opgegeven. Ook kan het op inductieve gronden zo zijn dat bepaalde typen rationeel inzicht bijna altijd ongeldig bleken en dus beter verworpen kunnen worden.

De feilbaarheid van a priori kennis is onvermijdelijk. Dit is echter nog geen reden om te vervallen in scepticisme. Zo geven wij de ervaring (welke net zo goed feilbaar is) ook niet op als kennisbron.

4.5 De corrigeerbaarheid van rationeel inzicht

Volgens Bonjour bestaan er twee complementaire manieren om vergissingen in klaarblijkelijk rationeel inzicht te corrigeren welke geen beroep vereisen op een algemeen criterium. Een algemeen criterium kan immers niet worden gerechtvaardigd omdat empirische rechtvaardiging de status van a priori kennis zou ondergraven en a priori rechtvaardiging onmiddellijk tot circulariteit zou leiden.

Een vergissing kan ten eerste worden gecorrigeerd door een nadere reflectie op het cognitieve proces of de cognitieve toestand welke haar heeft veroorzaakt (intern corrigeerbare vergissing). Hier wordt dus geen beroep gedaan op een algemeen criterium buiten het veroorzakende cognitieve proces of toestand om (extern corrigeerbare vergissing). Er bestaan zeker voorbeelden van intern corrigeerbare vergissingen welke dus geen beroep op een algemeen criterium vereisen. Routine fouten zijn hiervan een goed voorbeeld. De vraag is of alle vergissingen in klaarblijkelijk rationeel inzicht intern corrigeerbaar zijn. Er lijkt echter geen sterk argument te bestaan voor een sceptische claim dat interne correctie van rationeel inzicht heel beperkt voorkomt.

Een tweede complementaire benadering om vergissingen in rationeel inzicht te corrigeren betreft een beroep op coherentie. Wanneer a priori kenniscclaims onderling strijdig zijn moet minimaal één van deze claims worden gecorrigeerd. De conceptie van coherentie als logische consistentie vereist echter dat bepaalde principes zoals het beginsel van de niet-contradictie vooraf worden geaccepteerd. Hetzelfde geldt voor meer complexe concepties van coherentie welke een beroep doen op noties als wederzijdse deduceerbaarheid of verklaringskracht. Een zuivere coherentietheorie van a priori

rechtvaardiging is dus onmogelijk. Wel kan coherentie zoals gezegd een rol spelen om vergissingen te corrigeren. Er moet dan echter wel aan twee voorwaarden voldaan zijn. Allereerst moet de a priori rechtvaardiging van de principes die aan de gehanteerde conceptie van coherentie ten grondslag liggen veel sterker zijn dan de a priori rechtvaardiging van de claims die aan de coherentie test onderworpen worden. Daarnaast moet er een epistemologisch relevante a priori reden zijn om één bepaalde manier van het herstellen van de coherentie te verkiezen boven andere manieren. Dus zelfs zonder een extern algemeen criterium is het mogelijk om rationeel inzicht te corrigeren. Beide methoden (interne correctie en coherentie) kunnen elkaar bovendien vaak ook nog versterken. De coherentiemethode eist dat claims in verschillende mate a priori gerechtvaardigd kunnen zijn. Zo lijkt de eenvoudige claim $2+2=4$ in sterkere mate a priori gerechtvaardigd te zijn dan de complexere claim $2^5 - 5 = 3^3$.

4.6 Kan a priori rechtvaardiging weerlegd worden door de ervaring?

A priori rechtvaardiging doet geen beroep op de ervaring. De vraag is echter of een a priori gerechtvaardige propositie door ervaring weerlegd kan worden. Kitcher stelt dat onfeilbaarheid een noodzakelijke voorwaarde is voor a priori kennis. Wie onfeilbaarheid verwerpt moet volgens Kitcher dus ook de mogelijkheid van a priori rechtvaardiging verwerpen. Alléén onfeilbare rechtvaardiging kan volgens hem namelijk de ervaring terzijde schuiven. Volgens Bonjour doen zich hier echter een moeilijkheid voor. Het is voor een significante conceptie van a priori rechtvaardiging namelijk voldoende dat er een gegrondte reden wordt gegeven voor een claim in situaties waar relevante ervaring eenvoudigweg ontbreekt. Kitcher zou kunnen antwoorden dat de toepasbaarheid van een dergelijke gematigde conceptie van a priori rechtvaardiging zeer beperkt is vanwege de vele potentiële empirische uitdagingen en daarom uiteindelijk epistemologisch irrelevant.

Kitcher onderscheidt hierbij drie soorten empirische uitdagingen voor a priori kennis. In de eerste plaats directe uitdagingen waarbij bepaalde concrete perceptuele ervaring een a priori claim direct weerlegt. In de tweede plaats theoretische uitdagingen waarbij bijvoorbeeld een reeks van ervaringen suggereert dat een bepaalde natuurkundige theorie een veel eenvoudigere en completere beschrijving van de verschijnselen biedt wanneer een gegeven a priori claim verworpen wordt. In de derde plaats zijn er sociale uitdagingen welke bestaan uit een reeks van ervaringen van ogenschijnlijk betrouwbare experts die allemaal een gegeven a priori claim ontkennen. De eerste uitdaging lijkt extreem zeldzaam te zijn en het is zeer de vraag of deze vorm van empirische uitdaging überhaupt bestaat. Kitcher lijkt zich daarom te richten op de overige twee mogelijkheden. In de twee laatste gevallen is er geen sprake van een rechtstreekse contradictie tussen de a priori claim en de ervaring. Het is namelijk veeleer zo dat uit de ervaringen een conclusie kan worden afgeleid die strijdig is met de oorspronkelijke a priori claim. Een dergelijke afleiding moet echter zelf gebaseerd zijn op bepaalde onderliggende principes. Hoe zijn deze principes echter zelf epistemologisch gerechtvaardigd? Op deze vraag kunnen slechts drie antwoorden gegeven worden. Genoemde onderliggende principes zijn a priori gerechtvaardigd, gerechtvaardigd op basis van een a priori gerechtvaardigde afleiding uit andere empirische claims of niet gerechtvaardigd. Een weerlegging van de mogelijkheid van a priori rechtvaardiging vanuit een weerlegging van de onfeilbaarheid van dergelijke kennis door een beroep op theoretische en sociale vormen van empirische uitdagingen spreekt zichzelf dus tegen omdat beide vormen van empirische uitdagingen ofwel zelf niet gerechtvaardigd zijn ofwel zelf een beroep op a priori rechtvaardiging vereisen.

Hieruit volgt ook dat de ervaring alleen kan conflicteren met een a priori claim wanneer deze ervaring is gecombineerd met één of meer andere a priori claims. Wanneer we er bovendien vanuit gaan dat de betrokken ervaring zelf onproblematisch is betekent dit dus dat de a priori claim slechts met andere a priori claims conflicteert en niet met de ervaring. De ervaring speelt hier met andere woorden alléén een rol om het conflict tussen de a priori claims te laten ontstaan. Wanneer we eveneens de vreemde en uitermate onwaarschijnlijke variant van directe weerlegging van een a priori claim door concrete

perceptuele ervaring buiten beschouwing laten luidt de conclusie dat a priori claims niet door de ervaring alléén weerlegbaar zijn. Hieruit volgt ook dat een weerlegging van a priori kennis vanuit een weerlegging van haar onfeilbaarheid door een beroep op empirische uitdagingen niet houdbaar is.

4.7 Bewijsvoering en het geheugen

Naast intuïtief rationeel inzicht erkent het traditionele rationalisme ook demonstratieve justificatie als a priori rechtvaardiging. Bij deze tweede vorm van a priori kennis wordt een propositie stapsgewijs bewezen vanuit gegeven premissen. De rechtvaardiging van iedere stap van een demonstratief bewijs wordt dan a priori gerechtvaardigd op basis van onmiddellijk intuïtief rationeel inzicht. De premissen kunnen zelf a priori gerechtvaardigd, empirisch gerechtvaardigd of slechts aannamen zijn. In het eerste geval is zowel de afleiding als de conclusie a priori gerechtvaardigd. In het tweede geval is de afleiding a priori maar de conclusie empirisch gerechtvaardigd. In het derde geval is de afleiding a priori gerechtvaardigd terwijl de conclusie niet gerechtvaardigd is.

Is demonstratieve bewijsvoering nu een echte vorm van a priori kennis? Er is reden tot twijfel omdat deze vorm van kennis een beroep op de empirische faculteit van ons geheugen vereist. Hoewel iedere bewijsstap op basis van onmiddellijk intuïtief rationeel inzicht wordt gerechtvaardigd kan de gehele stapsgewijsze bewijsketen alleen gerechtvaardigd worden door herinnering. We kunnen namelijk (met uitzondering van misschien zeer eenvoudige bewijzen) de geldigheid van alle bewijsstappen niet tegelijkertijd rationeel intuïtief inzien. Nadat we de geldigheid van de allerlaatste stap van het bewijs intuïtief ingezien hebben herinneren we ons dus nog slechts dat alle voorafgaande stappen van het bewijs ook geldig waren. Op basis van dit empirische feit accepteren we vervolgens de geldigheid van het bewijs. De geldigheid is daarmee niet volledig a priori gerechtvaardigd.

Burge stelt echter dat deze visie op de rol van het geheugen in demonstratief redeneren onjuist is. Volgens Burge is de rol van het geheugen niet substantieel maar preservatief. Geheugen speelt volgens Burge alleen een rol bij het verkrijgen van toegang tot proposities en hun rechtvaardiging. Bij de rechtvaardiging van deze proposities zelf speelt het geheugen geen enkele rol. Zo is bijvoorbeeld ook het hebben van bewustzijn een noodzakelijke voorwaarde om te kunnen komen tot rationeel intuïtief inzicht. Hieruit volgt echter evenmin dat het empirisch contingente feit dat ik een bewustzijn heb zelf onderdeel uitmaakt van de epistemologische rechtvaardiging van een bepaalde propositie. Burge maakt daarom terecht een verschil tussen de noodzakelijke achtergrondcondities voor het functioneren van ons redeneervermogen en de proposities die daadwerkelijk onderdeel uitmaken van een beargumenteerde reden voor het waar zijn van een bepaalde propositie en welke doorgaans geen enkele verwijzing naar achtergrondcondities bevatten. Voorbeelden van achtergrondcondities zijn een goed werkend geheugen, een goed werkend bewustzijn of voldoende toegepaste zorgvuldigheid. Iemand kan niet over een a priori rechtvaardiging voor een bepaalde claim bezitten wanneer in de desbetreffende situatie niet aan de achtergrondcondities is voldaan. Zonder deze achtergrondcondities kan er namelijk helemaal geen sprake zijn van de juiste soort van toegang tot a priori redenen.

Stel echter dat in een bepaalde situatie een persoon een a priori rechtvaardiging voor een claim denkt te beschikken terwijl hij of zij zich niet realiseert dat niet aan alle achtergrondcondities is voldaan. Er doen zich hier meerdere mogelijkheden voor. Zo kan de vergissing dat aan alle achtergrondcondities is voldaan intern corrigerbaar zijn. In dat geval kan terecht gesteld worden dat de persoon helemaal niet over een a priori rechtvaardiging beschikt. Met meer zorg en aandacht had de persoon zijn of haar vergissing immers kunnen inzien. Wat nu echter wanneer de genoemde vergissing niet intern corrigerbaar is? In dat geval lijkt de persoon in kwestie wel over een a priori rechtvaardiging te beschikken omdat deze vergissing ook na veel zorg en aandacht door hem of haar niet ontdekt kan worden. Dit is echter een onaanvaardbare conclusie omdat niet aan alle achtergrondcondities is voldaan waardoor hij of zij dus helemaal niet over een adequaat redeneervermogen beschikt.

Bonjour geeft daarom nogal verrassend toe dat a priori rechtvaardiging op zijn minst een externalistische dimensie moet hebben. Het is in beide beschreven gevallen immers mogelijk om ervan overtuigd te zijn een a priori rechtvaardiging voor een bepaalde claim te bezitten terwijl dit niet het geval is.

Bonjour concludeert tenslotte dat de traditionele rationalisten terecht demonstratieve justificatie als basis voor a priori rechtvaardiging beschouwden. Hoewel er aan bepaalde empirische condities voldaan moet worden om toegang tot dergelijke rechtvaardiging te verkrijgen geldt dat deze empirische condities zelf geen onderdeel van dit soort rechtvaardiging uitmaken. Hetzelfde geldt ook voor a priori rechtvaardiging op basis van rationeel intuïtief inzicht.

5. Epistemologische bezwaren tegen het rationalisme

5.1 Introductie

Epistemologische bezwaren tegen het gematigde rationalisme richten zich op de vraag waarom rationeel inzicht ons een reden zou geven om te denken dat een bepaalde claim waar is. Volledig uitgewerkte epistemologische bezwaren tegen het gematigde rationalisme zijn echter moeilijk te vinden. Vaak zijn in de literatuur slechts onvolledige sporen van of aanwijzingen voor dergelijke bewaren te vinden. Bonjour geeft aan dat hij de sterkste en belangrijkste epistemologische bezwaren tegen het gematigde rationalisme wil bespreken.

5.2 Het idee van rationeel inzicht

Rationeel inzicht is onmiddellijk, direct ofwel niet discursief. Daarom zou deze vorm van inzicht ondoorzichtig en onacceptabel subjectief zijn. Er lijkt immers geen sprake te zijn van gearticuleerde objectieve criteria voor het geldig zijn van dergelijk inzicht. Rationeel inzicht lijkt uitsluitend gebaseerd te zijn op subjectieve overtuiging. Dit bezwaar houdt echter geen rekening met het feit dat iedere discursivee stapsgewijze argumentatie zelf uiteindelijk ook moet berusten op direct inzicht in de juistheid van iedere stap omdat anders een oneindige regressie ontstaat. Bovendien moet in iedere situatie worden beoordeeld of een bepaald objectief criterium wel of niet van toepassing is. Deze beoordeling vereist uiteindelijk ook een beroep op direct intuïtief inzicht. Zo is het voor een correcte toepassing van de modus ponens vereist dat op een onmiddellijke en niet reduceerbare manier wordt ingezien dat beide premissen en de conclusie de juiste formele vorm en samenhang vertonen. Discursief redeneren vereist dus rationeel inzicht. Zelfs bepaalde gematigde empiristen zoals Quinton hebben toegegeven dat een uiteindelijk beroep op onmiddellijk intuïtief inzicht onvermijdelijk is zelfs wanneer het analytisch zijn van al onze *a priori* kennis succesvol kan worden verdedigd. Acceptatie van genoemd bezwaar zou dan ook alle vormen van redeneren onmogelijk maken en daarmee eveneens het bezwaar zelf. Het is dan ook onmogelijk om direct intuïtief inzicht in twijfel te trekken door haar te contrasteren met discursivee vormen van redeneren. Uit de onvermijdelijkheid van een beroep op rationeel inzicht voor ons redeneren volgt echter nog niet dat dit inzicht altijd tot een toename van de kans op waarheid leidt.

5.3 Dogmatisme en vooroordelen

Een ander bezwaar wijst erop dat rationeel inzicht primair subjectief blijft en daardoor irrationele vormen zoals emotionele bevooroordeling of intellectueel dogmatisme niet kan uitsluiten. We hebben echter al gezien dat de opvatting dat direct intuïtief inzicht epistemologisch onacceptabler zou zijn dan stapsgewijs controleerbare discursivee argumentatie niet houdbaar is. Deze constatering verzwakt het onderhavige bezwaar.

Het is daarnaast zeker afkeurenswaardig wanneer een emotioneel bevooroordeeld of intellectueel dogmatisch persoon in een bepaalde publieke discussie eenvoudigweg claimt dat zijn standpunt op basis van rationeel inzicht gerechtvaardigd is en daarom niet nader hoeft te worden verdedigd. Dit is echter nog geen reden om rationeel inzicht in twijfel te trekken. Iemand kan bijvoorbeeld net zo goed ten onrechte beweren iets empirisch ervaren of discursief bewezen te hebben. Situaties die wel epistemologisch bezwaarlijk zouden kunnen zijn betreffen situaties waarbij een bevooroordeelde of dogmatische persoon geloofd dat zijn opvatting door rationeel inzicht gerechtvaardigd is. In dergelijke situaties wordt meestal echter niet de absolute metafysische noodzakelijkheid van de claim ingezien. Toch blijft het mogelijk dat dit in bepaalde bijzondere situaties wel het geval is. Het lijkt er dan ook op dat we het niet-bevooroordeeld en het niet-dogmatisch zijn als aanvullende noodzakelijke criteria moeten aanwijzen voor het hebben van de juiste toegang tot rationeel inzicht. De problemen van het zich beroepen op zulke randvoorwaardelijke criteria zijn eerder al besproken. Daarnaast zullen externe criteria voor de aan- of afwezigheid van vooroordelen en dogmatisme empirisch van aard moeten zijn waardoor de claim in kwestie niet langer *a priori* gerechtvaardigd is. Bovendien is

directe rechtstreekse ervaring onvoldoende voor het rechtvaardigen en toepassen van deze criteria omdat beide de rede en daarmee rationeel inzicht vereisen. Een beroep op dergelijke criteria wordt daarmee geheel circulair ofwel oneindig regressief.

Is dan wellicht een beroep op interne corrigerbaarheid of coherentie mogelijk? Er lijkt geen garantie te zijn dat klaarblijkelijk rationeel inzicht op basis van vooroordelen of dogmatisme op deze manier altijd gecorrigeerd kan worden. Gevallen die op deze manier niet gecorrigeerd kunnen worden zijn analoog aan eerder besproken gevallen van klaarblijkelijk rationeel inzicht waarbij aan bepaalde achtergrondcondities niet is voldaan. Het niet bevangen zijn door vooroordelen of dogmatisme kan immers zelf als een achtergrondconditie beschouwd worden. Een persoon kan er dus van overtuigd zijn rationeel inzicht te bezitten terwijl zijn claim feitelijk niet *a priori* gerechtvaardigd is. We stuiten hier opnieuw op een externalistische dimensie. Een achtergrondconditie vormt echter zoals eerder aangegeven geen onderdeel van de *a priori* rechtvaardiging zelf. Zij fungeert slechts als een noodzakelijke randvoorwaarde om toegang tot valide *a priori* rechtvaardiging te krijgen. Het is overigens mogelijk dat op basis van ervaring blijkt dat bepaalde gevallen van klaarblijkelijk rationeel inzicht vaak voortkomen uit vooroordeel en dogmatisme. Dit zou een reden kunnen zijn om dergelijke gevallen van klaarblijkelijk rationeel inzicht niet te accepteren. Eerder is echter al betoogd dat de ervaring inderdaad aanleiding kan geven tot het moeten opgeven van *a priori* claims.

Bonjour concludeert dat er geen reden is om op basis van de mogelijkheid van vooroordelen en dogmatisme de houdbaarheid van rationeel inzicht te verwerpen. Wel laten beide mogelijkheden zien dat zo voorzichtig mogelijk met het claimen van *a priori* inzicht moet worden omgegaan.

5.4 Verschil van inzicht

Een propositie P welke rationeel zelfevident is voor de ene persoon hoeft dit niet te zijn voor iemand anders. De ander kan immers (de mogelijkheid van) niet-P als rationeel zelfevident beschouwen. Een bezwaar tegen rationeel inzicht kan luiden dat direct intuïtief inzicht niet discursief is waardoor dit soort conflicten niet kunnen worden opgelost zonder beroep op irrationele elementen als dwang.

Bonjour geeft drie manier aan waarop dergelijke conflicten toch rationeel kunnen worden opgelost. In de eerste plaats door een argumentatie waarvan de premissen en afleidingsregels door alle betrokkenen geaccepteerd worden. In de tweede plaats door de betekenis van de claim in kwestie nader te verhelderen waardoor alle betrokkenen haar op volledige en eenduidige wijze begrijpen en vervolgens gezamenlijk accepteren of verwerpen. In de derde plaats door de claim nader te verkennen vanuit het aandragen van voorbeelden, analogieën of contrasterende gevallen. Stel echter dat ondanks al deze middelen een genoemd conflict met betrekking tot P toch niet rationeel kan worden opgelost.

Bonjour beschouwt allereerst het geval dat de ander de rationele zelfevidentie van P niet inziet. Het feit dat deze andere persoon blijkbaar niet in staat is om tot hetzelfde rationele inzicht te komen als de eerste persoon is voor de eerste persoon geen sterke reden om direct te gaan twijfelen aan zijn of haar inzicht. Het komt immers wel vaker voor dat de ene persoon iets bevat wat de ander (nog) niet bevat. Wel kan er natuurlijk twijfel gaan ontstaan wanneer vele gekwalificeerde personen gedurende langere tijd niet overtuigd raken van de zelfevidentie van P. Wanneer de claim in kwestie voor de betrokken persoon toch zelfevident blijft kan de situatie erg problematisch worden omdat hij of zij moeilijk bewogen kan worden om een voor hem of haar zelfevidente claim te laten vallen. Wellicht kan hij of zij ervoor kiezen om de claim ‘tussen haakjes te zetten’ en verdere ontwikkelingen af te wachten.

Bonjour gaat vervolgens in op gevallen waarbij er een daadwerkelijk conflict optreedt omdat de ene persoon P en de andere persoon niet-P als zelfevident beschouwt. Het is nu niet meer mogelijk dat de tweede persoon simpelweg de zelfevidentie van P (nog) niet bevat. Beide personen weten nu dat één van hen zich moet vergissen. Ze zijn er echter allebei van overtuigd dat het de ander moet zijn die

zich vergist. Toch is deze situatie eveneens epistemologisch problematisch omdat er voor beide personen een sterke empirische reden lijkt te zijn om te veronderstellen dat het net zo goed hij of zij zelf kan zijn die zich vergist. De epistemologische situatie lijkt immers volstrekt symmetrisch.

Bonjour stelt dat beide soorten situaties zeer zeldzaam zijn. Genoemde situaties laten volgens Bonjour zien dat rationeel inzicht niet als onfeilbaar beschouwd kan worden. Zij vormen echter geen voldoende reden om feilbaar rationeel inzicht en daarmee het gematigde rationalisme te verwerpen. Hetzelfde geldt zoals al eerder aangegeven voor ervaringskennis. Het feit dat er conflicten optreden over empirische ervaring betekent niet dat de ervaring als kennisbron verworpen zou moeten worden.

5.5 De vraag naar metarechtvaardiging

Het op één na laatste epistemologische bezwaar is gebaseerd op een uitdaging richting de gematigde rationalist door te vragen naar een tweedeorde reden of rechtvaardiging voor de opvatting dat het accepteren van overtuigingen op basis van rationeel inzicht de kans op het hebben van ware overtuigingen vergroot. Er wordt met andere woorden gevraagd naar een metarechtvaardiging van rationeel inzicht. Zonder een dergelijke rechtvaardiging zou rationeel inzicht geen valide bron van kennis zijn. Het bezwaar zelf luidt dan dat de gematigde rationalist niet in staat kan zijn om het gevraagde tweedeorde principe voor het funderen van a priori rechtvaardiging te leveren. Het principe kan namelijk niet empirisch zijn (bijvoorbeeld door toepassing van inductie) omdat dit tot de voor het gematigde rationalisme onaanvaardbare conclusie zou leiden dat rationeel inzicht zelf deels empirisch gefundeerd is. Het principe kan natuurlijk ook niet a priori gerechtvaardigd worden omdat dit onmiddellijk tot circulariteit zou leiden.

De traditioneel rationalistische, gematigde rationalistische en gematigde empiristische concepties van a priori rechtvaardiging zijn alle onhoudbaar wanneer een metarechtvaardiging van a priori rechtvaardiging inderdaad essentieel is. Iedere a priori claim vereist dan immers een aanvullende premissie die uitsluitend empirisch kan zijn. Bonjour stelt echter dat de noodzaak van een tweedeorde rechtvaardiging betwifeld kan worden gezien de prima facie coherentie van a priori rechtvaardiging.

Bovendien suggereert de eis van een metarechtvaardiging dat direct intuïtief rationeel inzicht geen epistemologische waarde in zichzelf zou hebben. Het is namelijk de metarechtvaardiging van dit rationeel inzicht dat uiteindelijk de epistemologische basis vormt voor het accepteren van bepaalde proposities. Op deze manier wordt rationeel inzicht bij voorbaat al niet serieus genomen als autonome kennisbron. Dit is volgens Bonjour ontrecht. Zo bevat ik intuïtief onmiddellijk dat de propositie dat niets tegelijkertijd gelijk is aan rood en gelijk is aan groen waar moet zijn in alle mogelijke werelden. Ik kan mij eenvoudigweg niet voorstellen op welke wijze deze propositie onwaar zou kunnen zijn. Dit inzicht is in zichzelf een uitstekende reden om de propositie te accepteren zonder een nader beroep op een onafhankelijk metaprincipe. De mogelijkheid dat ik mij zou kunnen vergissen in de noodzakelijkheid van genoemde propositie doet hier niets aan af. Bovendien moet een vergissing expliciet aangetoond worden in plaats van het eenvoudigweg niet accepteren van de propositie omdat er geen sprake is van een metarechtvaardiging voor haar acceptatie. Bonjour wijst dan ook het epistemologische bezwaar tegen rationeel inzicht op basis van de vraag naar een metarechtvaardiging van de hand.

5.6 Het epistemologische pleidooi voor het rationalisme: overzicht en samenvatting

Alle tot dusver besproken epistemologische bezwaren tegen het gematigde rationalisme richten zich op de vraag of het bestaan van rationeel inzicht werkelijk een goede reden geeft om te denken dat een bepaalde propositie waar is. Verschillende redenen werden gegeven om hieraan te twijfelen: het onmiddellijke niet discursive karakter van dergelijk inzicht, het gevaar van bevooroordeldheid of dogmatisme, het ontbreken van een onafhankelijke standaard om conflicten op te lossen en het ontbreken van een metarechtvaardiging. Bonjour weerlegde ieder van deze bezwaren voornamelijk

door te verdedigen dat de eis om a priori rechtvaardiging intrinsiek te verbinden met een onafhankelijk criterium of principe zelf niet gerechtvaardigd kan worden en uiteindelijk circulair is.

Het blijft echter volgens Bonjour ook na zijn behandeling van genoemde epistemologische bezwaren nog steeds mogelijk om te twijfelen aan a priori kennis. Zo is tot dusver naast een beroep op onze intuïtie geen enkele andere positieve reden gegeven vóór het bestaan van dergelijke kennis. Het afwijzen van bezwaren vormt immers nog geen positieve reden vóór een bevestigend antwoord op de vraag of a priori rechtvaardiging de kans op waarheid vergroot. Bonjour stelt echter dat we geen enkel idee hebben van hoe een plausibele, acceptabele en verdedigbare standaard voor epistemologische rechtvaardiging er zonder een beroep op direct intuïtief inzicht uit zou moeten zien. Daarom is er volgens Bonjour uiteindelijk geen alternatief voor de erkenning van rationeel inzicht.

5.7 Concepten en de werkelijkheid

Bonjour stelt dat er nog een bepaalde aanname of houding ten aanzien van a priori rechtvaardiging bestaat welke tot een verwerping van het rationalisme leidt indien zij wordt aangenomen. Hij geeft twee voorbeelden van genoemde aanname of houding.

J.R. Lucas stelt in zijn ‘A Treatise on Space and Time’ de metafysische vraag of de richting van de ervaren tijd voor verschillende mensen verschillend zou kunnen zijn. Lucas vraagt meer specifiek of het feit dat de richting van de ervaren tijd voor iedereen hetzelfde is beschouwd moet worden als een empirisch feit of als een conceptuele noodzakelijkheid. Zijn formulering in termen van conceptuele noodzakelijkheid suggereert dat het hem gaat om de noodzakelijkheid in het kader van ons gebruik van concepten en daarmee niet om het noodzakelijke karakter van de werkelijkheid zelf. Zou het inderdaad zo kunnen zijn dat a priori argumenten ons alleén iets leren over onze concepten en niets over de werkelijkheid zelf? Zo stelt bijvoorbeeld Dummett in zijn William James Lectures dat a priori argumenten ons niets kunnen leren over de onafhankelijke werkelijkheid. Dit soort argumenten leren ons alleén iets over de concepten waarmee we de wereld in onze gedachten representeren.

In de analytische filosofie zijn nog veel meer voorbeelden van deze opvatting te vinden. Deze visie kan in verband gebracht worden met de problematische positie van het gematigde empirisme omdat een rechtvaardiging van a priori claims op basis van definities en linguïstische conventies impliceert dat dergelijke claims ons uiteindelijk niets zeggen over de metafysisch onafhankelijke werkelijkheid.

Voor het nader begrijpen van genoemde visie is het van belang om beter inzicht te krijgen in wat nu precies onder een concept verstaan moet worden. Bonjour stelt dat een persoon beschikt over het concept van een X wanneer hij of zij in staat is om over X'en te denken, om dingen te classificeren als X en om in de juiste omstandigheden X'en te herkennen. Hieruit volgt echter niet dat concepten zelf een object van kennis kunnen zijn en dat vervolgens de kennis van concepten een ander soort kennis zou zijn dan kennis van de wereld. Concepten representeren immers de wereld. Mijn kennis van een concept verschilt daarmee niet van mijn kennis van het kenmerk van de wereld dat door het desbetreffende concept gerepresenteerd wordt. Het kan natuurlijk zo zijn dat het kenmerk dat door het concept gerepresenteerd wordt helemaal niet in de wereld aanwezig is of dat het kenmerk wel bestaat maar door het concept verkeert gerepresenteerd wordt. In het eerste geval is een a priori claim dat gebruiktmaakt van het desbetreffende concept nog steeds a priori gerechtvaardigd. Zo geldt bijvoorbeeld nog steeds dat niets tegelijkertijd egaal rood of egaal groep kan zijn zelfs indien er helemaal geen kenmerk rood of groen zou bestaan in deze (of iedere andere mogelijke) wereld. In het tweede geval is mijn claim zelf niet gerechtvaardigd en zeker niet ineens een voorbeeld van kennis over het concept in plaats van over de wereld. Bonjour concludeert dan ook dat niet volgehouden kan worden dat a priori kennis uitsluitend betrekking heeft op onze concepten in plaats van op de wereld. Zo kan er bij empirische rechtvaardiging net zo goed sprake zijn van misrepresentatie. Hieruit volgt echter niet dat empirische kennis uitsluitend betrekking zou hebben op onze concepten in plaats van

op de wereld zelf.

Bonjour sluit het hoofdstuk af met de conclusie dat de behandelde epistemologische bezwaren tegen het gematigde rationalisme niet houdbaar zijn. Verder volgt uit de feilbaarheid van rationeel inzicht niet dat deze vorm van inzicht verworpen zou moeten worden.

6. Metafysische bezwaren tegen het rationalisme

6.1 *Introductie*

De epistemologische bezwaren tegen het rationalisme geven eerder de beperkingen van onze a priori capaciteiten aan dan dat zij rationeel inzicht zouden weerleggen. Net zoals de epistemologische bezwaren zijn ook de metafysische bezwaren tegen het rationalisme in de literatuur zelden in detail uitgewerkt. De meeste metafysische bezwaren kunnen echter beschouwd worden als instanties van de algemene claim dat het rationalisme niet compatibel is met de natuur en de beperkingen van de mens. Bonjour noemt drie algemene moeilijkheden die gelden voor ieder van de metafysische bezwaren. Zij zijn vaak vaag ofwel niet goed gedefinieerd. Dit geldt bijvoorbeeld voor het materialisme en zeker voor het naturalisme. Daarnaast is het vaak onduidelijk waarom de claims in kwestie strijdig zouden zijn met het rationalisme. Ten derde is de argumentatie voor de claim vaak niet overtuigend. Er is volgens Bonjour een algemeen doorslaggevend antwoord mogelijk op alle metafysische bezwaren. Iedere claim moet immers deels a priori worden gerechtvaardigd omdat rechtvaardiging op basis van directe ervaring alléén vanwege het algemene en abstracte karakter van de claim kan worden uitgesloten. De rechtvaardiging van ieder metafysisch bezwaar tegen het rationalisme verondersteld dus al de mogelijkheid van rationeel inzicht en is daarmee circulair. Dit beslissende antwoord sluit aan bij de derde genoemde moeilijkheid en maakt daarom een nadere analyse van de andere twee moeilijkheden minder urgent. Toch wil Bonjour twee metafysische bezwaren nader beschouwen.

6.2 *Het causale bezwaar*

Het bezwaar van Paul Benacerraf in zijn essay ‘Mathematical Truth’ tegen wiskundig rationalisme ofwel wiskundige intuïtie kan worden gegeneraliseerd tot een bezwaar tegen het rationalisme ofwel a priori rechtvaardiging. Dit bezwaar berust op de opvatting dat een causale relatie tussen rationeel inzicht en de objecten waarop dit inzicht betrekking heeft noodzakelijk is om te kunnen spreken over kennis en dat de objecten waarop rationeel inzicht betrekking heeft Platoonse abstracte entiteiten zijn waarmee wij helemaal geen causale relatie kunnen hebben. Waarom zou kennis echter de genoemde causale relatie vereisen? Stel dat iemand een overtuiging heeft over een deel van de werkelijkheid en dat zijn of haar overtuiging op geen enkele manier causaal met dit deel is verbonden. Hij of zij beschikt dan inderdaad niet over kennis zelfs wanneer de overtuiging toevallig waar zou zijn. Het relevante deel van de werkelijkheid had immers net zo goed in strijd kunnen zijn met de desbetreffende overtuiging zonder dat deze overtuiging hierdoor was beïnvloed. Wanneer we ons niet langer richten op kennis en ons beperken tot epistemologische rechtvaardiging zou gedacht kunnen worden dat de persoon in kwestie nog steeds moet concluderen dat de waarheid van zijn of haar overtuiging geheel op toeval berust en dus niet epistemologisch gerechtvaardigd kan zijn. De persoon in kwestie hoeft echter helemaal niet op de hoogte te zijn van het ontbreken van een causale relatie. Het is daarom mogelijk dat de causale relatie ontbreekt terwijl voor de betrokken persoon de overtuiging nog steeds epistemologisch is gerechtvaardigd.

Waarom zou bovendien rationeel inzicht betrekking moeten hebben op Platoonse entiteiten waarmee onze a priori overtuigingen geen causale relatie kunnen hebben? Voor Benacerraf is het rationalisme het enige mogelijke epistemologische gevolg van een Platoonse conceptie van wiskundige waarheid. Bonjour wil omgekeerd juist de opvatting weerleggen dat Platonisme een metafysische gevolg is van rationalisme. Het rationalisme eist namelijk niet meer dan dat proposities, eigenschappen en relaties bestaan en object kunnen zijn van onze gedachten en reflecties. Rationalisme vereist dus alléén Platonisme indien het Platonisme de enige mogelijke metafysische verklaring zou vormen voor het bestaan én het voor onze gedachten toegankelijk zijn van genoemde elementen. Bonjour neemt verder aan dat het Platonisme inderdaad de enige mogelijke verklaring voor beide aspecten vormt.

De vraag blijft dan of onze a priori overtuigingen daadwerkelijk geen causale relatie kunnen hebben met Platoonse entiteiten. De onderliggende motivatie lijkt te zijn dat abstracte, onveranderlijke

Platoonse entiteiten causaal inert moeten zijn omdat ze niets doen en hen niets overkomt. Het is zeker zo dat dergelijke entiteiten niet op dezelfde wijze onderdeel van causale relaties kunnen zijn als bijvoorbeeld op elkaar inwerkende en in ruimte en tijd bestaande concrete fysische objecten. Wel kunnen echter concrete objecten waarin bepaalde eigenschappen en relaties zijn gerealiseerd deel uitmaken van dergelijke causale ketens. Op deze manier kunnen abstracte eigenschappen en relaties toch indirect verantwoordelijk zijn voor het ontstaan van onze overtuigingen. Het is dan dus niet de abstracte eigenschap of relatie zelf die iets doet, maar de concrete objecten die deze eigenschap bezitten of die in de desbetreffende relatie met andere concrete objecten staan. Er lijkt dan ook geen reden te zijn om te veronderstellen dat abstracte entiteiten de inhoud van onze gedachten niet kunnen beïnvloeden op een wijze die voor kennis en epistemologische rechtvaardiging noodzakelijk zou zijn. De vraag is wel of we hier eigenlijk nog steeds over een strikte causale relatie tussen de abstracte entiteiten en onze overtuigingen kunnen spreken. Zoals eerder aangegeven is echter een dergelijke strikte causale relatie voor in ieder geval epistemologische rechtvaardiging helemaal niet vereist. Het besproken bezwaar tegen het rationalisme is al met al dan ook niet geslaagd.

Toch is er nog een mogelijkheid die besproken moet worden. Rationeel inzicht lijkt een onmiddellijk en rechtstreeks perceptueel intuïtief inzicht te vereisen in de abstracte eigenschappen en relaties zelf. Dit inzicht is daarmee in een belangrijk opzicht analoog aan zintuiglijke perceptie. De abstracte eigenschappen en relaties zouden daarom wel een onderdeel van de causale keten moeten zijn op een manier die vergelijkbaar is met de wijze waarop concrete fysische objecten onderdeel van de causale keten van de zintuiglijke waarneming zijn. Deze eis lijkt dan inderdaad onverenigbaar met het abstracte karakter van eigenschappen en relaties. Volgens Bonjour moet de analogie met de zintuiglijke ervaring niet al te serieus genomen worden. Hij komt hier in dit hoofdstuk nog op terug.

6.3 De aard van het denken

Een gedeeltelijk antwoord op de zojuist gestelde vraag is dat het voorstellen van abstracte eigenschappen en relaties een intrinsiek onderdeel is van ons denken. Het is echter een diepe en zeer moeilijke filosofische vraag hoe wij tot dergelijke mentale representaties in staat zijn. Er bestaat een breed gedragen opvatting over de aard van ons denken welke stelt dat ons denken feitelijk een symbolisch linguïstisch proces is dat restloos berust op een met natuurlijke taal vergelijkbaar representatiesysteem. Deze opvatting is onverenigbaar met het gematigde rationalisme. Het gematigde rationalisme veronderstelt dat bij rationeel inzicht de eigenschappen en relaties zelf direct en onbemiddeld voor de geest verschijnen. De symbolische opvatting van ons denken neemt echter aan dat alleen woorden van een symbolische denktaal welke eigenschappen en relaties represeneert in ons denken voorkomen. Het gematigde rationalisme vereist met andere woorden het bestaan van vormen van niet symbolisch denken terwijl de symbolische conceptie van ons denken alléén woorden ofwel symbolen als deninhoud erkent. Bonjour wil nu gaan aantonen dat de symbolische opvatting van ons denken niet acceptabel is vanwege het feit dat zij geen verklaring kan geven voor het hebben van daadwerkelijk bewust begrip van de betekenis van woorden en daarmee voor het feit dat we ons van binnenuit bewust zijn van ons denken. Het is ook juist vanwege dit aspect dat de symbolische opvatting van ons denken een bezwaar vormt tegen het gematigde rationalisme.

6.4 Een basis probleem voor de symbolische conceptie van het denken

Bonjour noemt een aantal zaken waaraan iemand kan denken zoals telefoons, basketbal, roodheid, het langer zijn van één ding dan een ander ding, New York, gerechtigheid, zeven en de filosoof Kant. Wanneer ik aan deze zaken denk dan ben ik mij bewust van de inhoud van mijn gedachten. Hoe is het echter mogelijk dat ik aan dergelijke zaken kan denken? Op welke manier gaat de inhoud van mijn gedachten bijvoorbeeld over driehoekigheid? Volgens de symbolische conceptie van ons denken hebben wij in ons denken dan de beschikking over een woord of symbool voor driehoekigheid. De representatieve functie van een dergelijk mentaal denkwoord of denksymbool staat volgens de symbolische conceptie echter niet vast. Genoemd denkwoord of denksymbool had dus net zo goed

niets of iets anders kunnen representeren. De symbolische conceptie is daarmee een specifieke invulling van de algemene opvatting dat ons denken bestaat uit interne representaties. Bij de symbolische opvatting zijn deze interne representaties dan denkwoorden ofwel denksymbolen waarvoor geldt dat hun representatieve inhoud niet intrinsiek afhangt van het woord of symbool zelf.

Er zijn twee bezwaren voor de symbolische conceptie. Allereerst is het onduidelijk hoe de representatieve inhoud van een denksymbool wordt bepaald indien deze niet intrinsiek van het denksymbool zelf afhangt. Vervolgens moet ook verklaard worden hoe de denker in kwestie zich bewust kan zijn van de representatieve inhoud. Hoe kan een denker met andere woorden een adequaat idee hebben van (ofwel rechtstreeks toegang hebben tot) datgene dat door de denksymbolen wordt gerepresenteerd? Er bestaan verklaringen van de determinatie van representatieve inhoud welke niet voldoen aan de eis dat deze inhoud rechtstreeks intern toegankelijk is voor de denker. Zo kan beweerd worden dat representatieve inhoud ontstaat vanuit externe toevallige historische causale gebeurtenissen. Uit de intrinsieke eigenschappen van het denksymbool valt dan niets op te maken over haar representatieve inhoud omdat deze inhoud geheel afhangt van de externe toevallige relatie tussen het symbool en alles wat door haar wordt gerepresenteerd. Deze externe relatie kan inderdaad niet uit de intrinsieke eigenschappen van het symbool worden afgeleid zodat de denker vanuit het symbool geen toegang heeft tot de representatieve inhoud. Hetzelfde probleem ontstaat voor de opvatting die stelt dat de denksymbolen hun representatieve inhoud verkrijgen vanuit hun externe relatie met de praktijken, gewoonten, gebruiken en conventies van de taalgemeenschap. Diegene die het denksymbool denkt heeft geen toegang tot het gehele complex van de sociale praktijk van de taalgemeenschap en daarmee geen interne toegang tot de representatieve inhoud van het symbool.

Het algemene argument tegen iedere symbolische conceptie van het denken is dat wij volgens deze conceptie slechts denksymbolen in onze geest kunnen hebben en ons daardoor nooit intern bewust kunnen worden van de representatieve inhoud van deze symbolen. We hebben dus volgens deze conceptie nooit intern toegang tot de inhoud van onze gedachten. Vanwege deze onacceptabele gevolg trekking moet iedere symbolische conceptie van ons denken verworpen worden. Deze conceptie kan dan ook niet de basis vormen van een bezwaar tegen het gematigde rationalisme.

6.5 Het beroep op directe referentie

Er is een tegenwerping mogelijk tegen voorgaande conclusie. Een belangrijke premissie was namelijk dat wij ons intern bewust moeten zijn van de representatieve inhoud van de denksymbolen. Er wordt echter door velen beweerd dat recent werk van Putnam, Burge, Kaplan, Perry, Kripke en anderen heeft laten zien dat deze premissie onjuist is omdat inhoud of betekenis simpelweg niet in de geest is. Bonjour gaat vervolgens in op Putnam's beroemde voorbeeld van de tweeling aarde. Stel dat er ergens een tweeling aarde bestaat die in niets te onderscheiden is van onze aarde met uitzondering van het feit dat de vloeistof die men op de tweeling aarde 'water' noemt (en die oppervlakkig gezien in niets te onderscheiden is van de vloeistof die men op onze aarde 'water' noemt) niet uit H_2O moleculen maar uit XYZ moleculen bestaat. Laten we ons vervolgens een periode voorstellen waarin de chemische samenstelling van water zowel op onze als op de tweeling aarde nog onbekend was. Laten we ons nu een aardse spreker (zeg Oscar₁) voorstellen die een gedachte heeft welke hij zou uitdrukken door de zin 'water is nat' en laten we ons eveneens een spreker op de tweeling aarde voorstellen (zeg Oscar₂) die een gedachte heeft welke hij ook zou uitdrukken door de zin 'water is nat'. Putnam's claim is nu dat de volzin en de gedachte van Oscar₁ over H_2O gaan en de volzin en de gedachte van Oscar₂ over XYZ. De twee gedachten hebben dus een verschillende inhoud terwijl er geen enkel verschil is in datgene waarvan Oscar₁ en Oscar₂ zich intern bewust zijn. Oscar₁ en Oscar₂ zijn zich dus niet bewust van de volledige inhoud van hun gedachten. Bonjour is het eens met Putnam's claim maar geeft aan dat dit niet voldoende is om de symbolische conceptie van ons denken te verdedigen. Volgens de symbolische conceptie van ons denken kunnen we immers geen enkele interne toegang hebben tot de inhoud van ons denken. Dit gaat natuurlijk veel verder dan Putnam's

claim. In Putnam's voorbeeld hebben beide Oscars immers nog altijd intern toegang tot een aanzienlijk deel van de inhoud van hun gedachten. Het is dan ook belang om een onderscheid te maken tussen de beperkte en uitgebreide inhoud van mentale representaties. De gedachten van beide Oscars hebben dezelfde beperkte maar een verschillende uitgebreide inhoud. De uitgebreide inhoud betreft de semantische relatie tussen de representatie en de wereld. Alleen van beperkte inhoud kan gesteld worden dat deze intern toegankelijk moet zijn. Dit is volstrekt compatibel met Putnam's claim.

Een ander bezwaar tegen de premissie dat inhoud intern toegankelijk moet zijn doet een beroep op de discussies over indices van Kaplan, Perry en anderen. Neem bijvoorbeeld de gedachte die kan worden uitgedrukt door de zin 'Die man is erg lang'. De inhoud van deze gedachte hangt volledig af van de context en daarmee van de situatie in de wereld op een bepaald moment. Zij kan daarmee niet intern toegankelijk zijn zodat de premissie verworpen moet worden. Bonjour stelt echter dat deze conclusie te overhaast is. Wederom wordt slechts aangetoond dat niet de gehele inhoud intern toegankelijk is en daaruit volgt helemaal niet dat de inhoud volledig ontoegankelijk zou zijn. We kunnen opnieuw stellen dat de beperkte inhoud van de gedachte intern toegankelijk is terwijl de uitgebreide inhoud dit niet is omdat deze afhangt van de context en de situatie die op dat moment in de wereld geldt. Dezelfde strategie van het maken van een onderscheid tussen beperkte en uitgebreide inhoud werkt volgens Bonjour voor het weerleggen van soortgelijke tegenwerpingen tegen de genoemde premissie. Bonjour concludeert daarom dat de premissie dat we intern toegang moeten hebben tot in ieder geval een significant deel van de inhoud van onze gedachten houdbaar blijft. De symbolische conceptie van ons denken (waaruit volgens Bonjour immers volgt dat we geen enkele toegang kunnen hebben tot de representatieve inhoud van onze denksymbolen) is dan ook nog steeds onacceptabel.

6.6 Conceptuele rollen semantiek

De enige mogelijkheid om intern toegankelijke inhoud te combineren met een symbolische conceptie van denken lijkt een beroep op de relaties tussen de denksymbolen die gebaseerd zijn op het gebruik van deze symbolen. Visies die deze richting kiezen vallen onder de zogenaamde conceptuele rollen semantiek. Bonjour wil een schematische versie van de conceptuele rollen semantiek uitwerken in plaats van iedere afzonderlijke variant die in de literatuur voorkomt apart te bespreken.

Het basisidee van de conceptuele rollen semantiek is dat de betekenis van een zin uit de denktaal (en dus de inhoud van de gedachte die ik heb wanneer ik de zin denk) bepaald wordt door de rol die de zin speelt in de verschillende deductieve en inductieve afleidingen waarvan zij deel uitmaakt. De (beperkte) inhoud van een denkzin wordt dan ook bepaald door het volledige patroon van alle afleidingen waarin zij als premissie of conclusie voorkomt. De inhoud van een denkzin valt dus samen met de specifieke plek die de zin inneemt in het netwerk van afleidingen. Wat is echter de argumentatie voor deze opvatting? Proposities ofwel abstracte inhouden van bevestigende gedachten vormen onderling een logisch netwerk van geldige deductieve of probabilistische afleidingen. Denkzinnen vormen op hun buurt een causaal afleidingsnetwerk. Stel dat beide netwerken isomorf zijn. De claim wordt dan dat de inhoud van een denkzin bepaald wordt door de inhoud van de proposities waarmee zij is gecorreleerd. Merk op dat de relaties tussen de proposities niet uitsluitend strikt logisch formeel van aard kunnen zijn. Daarnaast moeten de afleidingsrelaties tussen de denkzinnen in zuiver causale termen formuleerbaar zijn. Tevens moeten alle denkzinnen waarmee een bepaalde denkzin in een causale afleidingsrelatie staat ook allemaal hun betekenis of inhoud ontleven aan het netwerk van causale afleidingsrelaties. Er zijn veel problemen die opgelost moeten worden om tot een gedetailleerde uitwerking van deze conceptie van de inhoud van denkzinnen te komen. Hierbij kan gedacht worden aan het probleem van het afbakenen en onderscheiden van de verschillende afleidingspatronen, het compatibel maken van de ruime inhoud met de beperkte inhoud van denkzinnen en het probleem dat het zo bijna onmogelijk wordt voor twee personen met verschillende overtuigingen om minimaal één overtuiging te delen.

Bonjour wil echter een aantal veel fundamentele en uiteindelijk fatale problemen voor de conceptuele rollen semantiek bespreken. In de eerste plaats hoeft de isomorfie tussen het causale afleidingsnetwerk van denkzinnen en het logische netwerk van proposities helemaal niet voldoende precies of uniek te zijn om recht te doen aan de notie van intern toegankelijke beperkte inhoud. Zo zou bijvoorbeeld de causale afleidingsstructuur van de verzameling denkzinnen waarin het denkwoord KAT voorkomt exact hetzelfde kunnen zijn als de causale afleidingsstructuur van de verzameling denkzinnen waarin het woord HOND voorkomt. Dit betekent dat er geen manier is om te bepalen welke denkzinnen bijvoorbeeld met proposities over katten verbonden moeten worden. Het is daarnaast zo dat iedere taal (dus ook iedere denktaal) termen bevat voor slechts een heel klein deel van alle mogelijke eigenschappen. De afleidingsrelaties in het netwerk van proposities zijn dus veel rijker en gecompliceerder dan de afleidingsrelaties in het netwerk van denkzinnen. Hierdoor neemt de waarschijnlijkheid toe dat er meerdere partiële isomorfismen tussen beide netwerken mogelijk zijn waardoor de inhoud van geen enkele denkzin uniek vast ligt. Ook bestaat er wellicht een niet-triviale isomorfe afbeelding van de verzameling van proposities op zichzelf. In dat geval kan eveneens geen enkel partieel isomorfisme tussen denkzinnen en proposities uniek zijn.

In de tweede plaats is het zelfs bij een precieze en unieke isomorfie tussen denkzinnen en proposities nog niet duidelijk waarom de beperkte inhoud van de denkzinnen gelijk zou moeten zijn aan de inhoud van de met deze zinnen gecorreleerde proposities. Waarom zou het bestaan van een precies en uniek isomorfisme tussen denkzinnen en proposities voldoende reden zijn om te veronderstellen dat deze zinnen een inhoud hebben? Genoemde structuurovereenkomst lijkt slechts een noodzakelijke voorwaarde te zijn.

In de derde plaats is het zelfs wanneer een precies en uniek isomorfisme verantwoordelijk is voor de inhoud van denkzinnen nog maar de vraag of deze inhoud intern toegankelijk is. Afleidingsrelaties lijken inderdaad in tegenstelling tot willekeurige externe historische relaties intern toegankelijk te zijn. Het is echter moeilijk voorstellbaar dat wij intern toegang hebben tot het verschil in inhoud van de denkwoorden KRAB en ZEEKREEFT vanuit een bewust, instantaan en onbetwijfelbaar besef van de volledige veelsoortige structuur van beide afleidingsnetwerken. Een hieraan gerelateerd aspect is dat inhoud vóór afleidingsstructuur lijkt te gaan in plaats van andersom. Wij kunnen pas afleidingen maken indien we al een besef van de inhoud hebben. Dit is natuurlijk rechtstreeks in tegenspraak met de conceptuele rollen semantiek.

In de vierde plaats kan mijn bewustzijn van wat ik denk niet een expliciet bewustzijn van causale afleidingspatronen zijn. Het is immers niet of nauwelijks mogelijk om dergelijke patronen onder woorden te brengen. De vraag is daarom hoe ik op afleidingspatronen gebaseerde inhoud aan mijzelf kan representeren. De vereiste representatie kan niet door het denkwoord zelf geleverd worden. We stuiten hier wederom op een algemeen probleem voor de symbolische conceptie van het denken. Hoe kan de betekenis of inhoud van denksymbolen begrepen worden? Het introduceren van additionele symbolen is geen oplossing omdat het probleem zich dan voor deze nieuwe symbolen ook voordoet. Het toelaten van een niet symbolisch begrip van inhoud is echter in strijd met het symbolisme zelf.

Bonjour concludeert dan ook dat de symbolische conceptie van ons denken volstrekt onhoudbaar is. Deze conceptie kan uiteindelijk geen verklaring geven voor het zelfs maar zeer minimaal toegankelijk zijn van een heel klein deel van de inhoud van onze gedachten. Een systeem van denksymbolen kan wel een noodzakelijke voorwaarde zijn voor inhoudsvol denken zolang maar wordt aangenomen dat er niet-symbolische denktoestanden bestaan voor het representeren (en daarmee begrijpen) van de betekenis ofwel representatieve inhoud van ieder denksymbool. In dat geval kan echter net zo goed worden verondersteld dat deze niet-symbolische representaties zelf inhoudsvolle gedachten vormen.

6.7 Naar een theorie van mentale inhoud

Ons bewustzijn van de inhoud van onze gedachten gaat verder dan bewustzijn van denksymbolen. Sommige componenten van ons denken moeten namelijk intrinsiek inhoudsvol zijn. Dit resultaat is van belang om het gematigde rationalisme te verdedigen. Allereerst is een weerlegging van deze positie op basis van een strikt symbolische conceptie van ons denken niet langer mogelijk. Genoemd resultaat weerlegt ook de premissen van veel andere bezwaren tegen het gematigde rationalisme. Verder kan het idee van intrinsiek inhoudsvolle gedachten helpen om te begrijpen hoe de abstracte entiteiten waarop a priori oordelen betrekking hebben direct toegankelijk zijn voor onze geest zonder een beroep te hoeven doen op een (aan de zintuiglijke perceptie analoge) perceptuele causale relatie.

Bonjour gaat vervolgens in op twee gerelateerde opvattingen over hoe een verklaring van intrinsiek inhoudsvolle gedachten eruit moet zien. De eerste eist een metafysische verklaring van hoe intrinsieke kenmerken van onze gedachten op een intern toegankelijke wijze kunnen gaan over metafysisch onafhankelijke universalia. De tweede stelt dat het meer onmiskenbaar en onbetwistbaar is dat we intrinsiek inhoudsvolle gedachten kunnen hebben (waarvan we ons bovendien volledig bewust zijn) dan dat het materialisme of het naturalisme correct zijn. Beide posities moeten daarom verworpen worden indien zij intrinsiek inhoudsvolle gedachten niet kunnen verklaren.

Bonjour richt zich alleen op inhoud welke eigenschappen representeert en ziet daarmee af van inhoud welke via indices gedeeltelijk naar de externe wereld verwijst. Hoe kan nu een gedachte op basis van zijn intrinsieke karakter gaan over een bepaalde eigenschap? Volgens Bonjour is het enige radicale antwoord dat de eigenschap zelf metafysisch bevat is in de inhoud van de gedachte. Een surrogaat leidt immers onmiddellijk tot dezelfde bezwaren als de symbolische conceptie van het denken. Er kan echter niet beweerd worden dat eigenschappen eenvoudigweg kenmerken van gedachten zijn.

Volgens Aquino wordt onze geest doordrongen met de ‘natuur’ driehoekigheid wanneer wij aan iets driehoekigs denken op een wijze die verschilt van de manier waarop driehoekige dingen doordrongen zijn met deze natuur. Aquino spreekt over respectievelijk ‘esse intentionale’ en ‘esse naturale’. Bonjour onderscheidt twee interpretaties van deze zienswijze. Volgens de eerste interpretatie wordt één en dezelfde eigenschap driehoekigheid op twee verschillende manieren geconcretiseerd. Volgens de tweede interpretatie zijn ‘driehoekigheid qua esse intentionale’ en ‘driehoekigheid qua esse naturale’ verschillende universalia welke respectievelijk geconcretiseerd worden in ofwel gedachten ofwel dingen. Bonjour acht de tweede interpretatie beter verdedigbaar omdat bijvoorbeeld maar één wijze van concretiseren vereist wordt. De vraag is dan echter hoe beide universalia zich tot elkaar verhouden. Bonjour suggereert dat ‘driehoekigheid qua esse intentionale’ als een meer complexe universale kan worden beschouwd welke de ‘driehoekigheid qua esse naturale’ universale als één van zijn componenten heeft. Uiteraard moeten dan de logische relaties in de meer complexe universale sterk verschillen van gangbare waarheidsfunctionele conjunctie. Volgens Bonjour zouden dergelijke controversiële logische relaties moeten bestaan. Op deze manier kunnen gedachten dan intrinsiek gaan over iets driehoekigs. Dit lijkt een vorm van realisme omdat eigenschappen (ofwel universalia) zowel bestanddelen zijn van de dingen als van onze gedachten over de dingen. Verder kan zo verklaard worden op welke wijze volgens het gematigde rationalisme direct en intuïtief inzicht in abstracte eigenschappen mogelijk is. Een beroep op de eerder genoemde analogie met de zintuiglijke perceptie (en daarmee op causale werkzame Platoonse entiteiten) is dan ook niet langer vereist.

Bonjour benadrukt dat de hier genoemde conclusies voorlopig en verkennend zijn. Het loutere feit dat in mijn gedachten een bepaalde complexe universale is geconcretiseerd (welke als component een bepaalde eigenschap heeft) verklaard nog niet hoe ik mij van de aard van deze eigenschap bewust kan zijn. Bovendien moet ook het verschil tussen denken aan driehoekige dingen en het denken aan driehoekigheid zelf nog verklaard worden. Wel denkt Bonjour met genoemde oplossingsrichting op de juiste weg te zijn om intentioneel denken te verklaren met behoud van interne toegang tot inhoud.

7. De rechtvaardiging van inductie

7.1 *Introductie*

Bonjour is ervan overtuigd dat a priori rechtvaardiging niet beperkt blijft tot eerder besproken elementaire voorbeelden maar juist van essentieel belang is voor de gehele filosofie. In dit hoofdstuk wil Bonjour laten zien dat een beroep op a priori rechtvaardiging van groot belang is om te komen tot een oplossing van het klassieke inductieprobleem. Zo wil Bonjour genoemde overtuiging illustreren.

Inductie is het intuïtief eenvoudigste voorbeeld van een afleiding die voorbij de directe waarneming gaat. Bovendien hangen veel andere complexere afleidingen op hun beurt weer van inductie af. Iedere niet-sceptische epistemologie zou dan ook een rechtvaardiging van inductie moeten kunnen geven.

7.2 *De vorm van het probleem*

Bonjour stelt (met C.D. Broad) dat het een schandaal is dat het inductieprobleem (waarvoor intuïtief een zeer eenvoudige oplossing lijkt te moeten bestaan) nog steeds onopgelost is. Zo hebben de recente pogingen van de analytische filosofie om het probleem op te lossen het schandaal niet ongedaan gemaakt omdat zij allemaal resulteren in de conclusie dat het probleem onoplosbaar is.

Bonjour definieert het inductieprobleem als volgt. Laat A een voldoende nauwkeurig gespecificeerde waarnemingssituatie zijn. Stel vervolgens dat m van n verschillende A instanties een van A logisch onafhankelijke waarneembare eigenschap of karakteristiek B bezitten zodat dus m/n deel van de A's ook B's zijn. Neem bovendien aan dat alle achtergrond condities die niet genoemd zijn in de definitie van A (zoals waarnemingslocatie, waarnemingsstijdstip of de identiteit van de waarnemer) voldoende gevarieerd zijn. Stel ook dat er geen kennis aanwezig is over een mogelijk verband tussen A's en B's. De afleiding die op basis van deze uitgangspunten concludeert dat m/n deel van alle A's ook B zijn wordt een standaard inductieve afleiding genoemd. De conclusie heeft betrekking op alle A's die bestonden, bestaan of ooit zullen bestaan. Merk op dat de fractie m/n ook gelijk kan zijn aan één. Het inductieprobleem betreft nu de vraag of voor dit type afleiding geldt dat de kans dat de conclusie waar is toeneemt indien de premissie waar is. Is inductie met andere woorden een epistemologisch gerechtvaardigde afleidingsmethode? Hume's besprekking van inductie richt zich op gevallen waar alle waargenomen A's B zijn en waarbij de conclusie is dat A de oorzaak is van B. Hume vraagt zich af waarom uit een waargenomen regelmatige opeenvolging van B's door A's zou volgen dat A causaal verantwoordelijk is voor B. Een rechtvaardiging van deze inductieve gevolgtrekking kan volgens Hume alléén gegeven worden op basis van een a priori redenering vanuit 'relations of ideas' of op basis van een empirische redenering vanuit 'matters of fact'. Voor Hume berust a priori redeneren op het vermijden van tegenspraken. Hieruit volgt dat inductie niet a priori gerechtvaardigd kan worden omdat het geen tegenspraak oplevert wanneer gesteld wordt dat een in het verleden waargenomen regelmaat zich vanwege een verandering in de loop van de natuur in de toekomst niet zal voortzetten. Inductie kan evenmin empirisch gerechtvaardigd worden zonder circulariteit te vermijden. Hume concludeert uiteindelijk dat geen epistemologische rechtvaardiging voor inductie gegeven kan worden en dat een inductieve gevolgtrekking geheel berust op gewoonte of gewenning. Een inductieve redenering kan ook gezien worden als een redenering waarbij het "Principe van Inductie" ('niet waargenomen gevallen zullen gelijken op waargenomen gevallen') als verzwegen premissie is aangenomen. Volgens Hume is dit principe dus niet epistemologisch te rechtvaardigen. Hume's conclusie leidt tot een radicale vorm van scepticisme ofwel solipsisme waarbij alleen mijn directe waarnemingen epistemologisch gerechtvaardigd zijn. Deze intuïtief onacceptabele conclusie levert een sterke reden om toch een toereikende rechtvaardiging voor inductie te zoeken. De hedendaagse reactie is dat inductie wellicht op andere 'praktische' gronden gerechtvaardigd kan worden of dat aangetoond kan worden dat het probleem door linguïstische analyse geheel verdwijnt. Beide reacties berusten op een verwerving van a priori rechtvaardiging en zijn volgens Bonjour niet bevredigend.

7.3 De pragmatische rechtvaardiging van inductie

Bonjour wil vooral ingaan op Reichenbach's pragmatische rechtvaardiging van inductie. Volgens Reichenbach is inductie geen afleidingsvorm maar een methode welke analoog is aan een weddenschap in een goksituation. Iemand die in de standaard inductieve situatie poneert dat de fractie A's die B zijn gelijk is aan m/n hoeft helemaal niet te geloven dat dit zelfs maar bij benadering waar is. Het betreft slechts een gekozen positie die corrigeerbaar is naarmate meer informatie beschikbaar komt. Toch gaat de vergelijking met gokken niet volledig op omdat een gokker vaak precies de kans kan berekenen dat hij of zij de weddenschap wint. Dit geldt niet voor inductie. Volgens Reichenbach is de fractie waarop bij inductie wordt gegokt een zekere proportionele waarde in de natuur. Deze waarde wordt door hem geconstrueerd als het limiet van de waargenomen fractie m/n wanneer n naar oneindig gaat. Volgens Reichenbach hoeft deze limiet echter helemaal niet te bestaan. Inductie kan dus beter vergeleken worden met een blinde weddenschap. Wel stelt hij dat indien genoemde waarde bestaat deze ook altijd met inductie heel nauwkeurig kan worden benaderd. Dit volgt onmiddellijk uit de gegeven definitie van deze waarde en is zelfs een tautologie. Inductie slaagt dus uiteindelijk indien succes mogelijk is. Daarmee is volgens Reichenbach inductie pragmatisch gerechtvaardigd. Het is een gok met de meeste kans op succes in een situatie die essentieel onpeilbaar is.

Reichenbach's aanpak lijkt echter ook veel andere methoden te rechtvaardigen zoals die welke kiest voor de fractie m/n plus of min een correctieconstante welke naar nul convergeert indien n naar oneindig gaat. Deze alternatieve methoden zouden dus eerst uitgesloten moeten worden. Bovendien kan inductie een bepaalde bestaande natuurwaarde alléén in de onbereikbare oneindige limietsituatie gegarandeerd vinden. Praktische toepassing van inductie levert dus geen enkele garantie op succes vanwege de beperking tot eindig veel waargenomen gevallen. De pragmatische rechtvaardiging komt zo ter discussie te staan. Bovendien is deze rechtvaardiging (zelfs wanneer zij vanwege de twee genoemde bezwaren niet problematisch zou zijn) nog steeds geen epistemologische rechtvaardiging en dus geen echte oplossing van het klassieke inductieprobleem. Reichenbach vergelijkt inductie dan ook met die van een blinde verdwaalde man die een pad volgt zonder garantie op succes maar waarvan hij weet dat het zijn enige hoop is om ooit de weg terug te vinden. Bonjour beschouwt deze extreem sceptische opvatting volgens welke wetenschap uiteindelijk neerkomt op blind gokken als intuïtief zeer onwaarschijnlijk. Hieruit volgt echter niet dat dit extreme scepticisme ongeldig is. Misschien is onze epistemologische situatie inderdaad te vergelijken met die van de blinde man. Om aan deze conclusie te ontkomen zal een betere rechtvaardiging van inductie gevonden moeten worden dan de pragmatische rechtvaardiging van Reichenbach.

7.4 De gewone taal rechtvaardiging van inductie

De tweede analytische reactie komt vanuit de gewone taal school en stelt dat het inductieprobleem niet betekenisvol gesteld kan worden en daarom geen echt probleem is. Bonjour gaat vooral in op de versie van deze reactie zoals gegeven door Strawson.

Inductie kan niet deductief gefundeerd worden. Hieruit volgt volgens Strawson echter helemaal niet dat inductie niet rationeel gerechtvaardigd kan worden. Het inductieprobleem ontstaat alleen wanneer wordt aangenomen dat deductie de enige valide afleidingsmethode zou zijn. Deze aannname is echter volgens Strawson volstrekt ontrecht omdat deductie en inductie eenvoudigweg twee verschillende afleidingsvormen zijn met ieder hun eigen autonome standaarden. Inductief redeneren moet daarom rationeel gerechtvaardigd worden op basis van haar eigen inductieve standaarden. Strawson stelt nu dat het redelijk is om de mate van onze overtuigingen proportioneel te houden aan de omvang van beschikbaar bevestigend waarnemingsmateriaal. Deze eis van proportionaliteit is echter niets anders dan de inductieve standaard zelf. Strawson stelt dat beide claims analytisch zijn en genomen als premissen direct leiden tot de conclusie dat inductie redelijk is. Uit deze analytische conclusie volgt volgens Bonjour echter niet dat inductieve overtuigingen waarschijnlijk waar ofwel epistemologisch gerechtvaardigd zijn. Een dergelijk gevolg is immers helemaal niet analytisch. Wel zou minimaal één

van beide premissen zelf niet analytisch kunnen zijn. Bonjour laat echter zien dat de conclusie dat inductie epistemologisch gerechtvaardigd is op basis van Strawson's redenering alléén op niet circulaire wijze kan volgen indien al impliciet wordt uitgegaan van de volstrekt ongefundeerde aannname dat overtuigingen op basis van algemeen geaccepteerd bewijsmateriaal waarschijnlijk waar zijn. Strawson's reactie is dus geen adequaat antwoord op het eigenlijke inductieprobleem. Het centrale probleem met Strawson's argument kan ook aan de hand van een analogie inzichtelijk gemaakt worden. Neem een religieuze gemeenschap welke oordelen baseert op een heilig boek. Oordelen die op deze manier tot stand komen zijn voor de leden van deze gemeenschap per definitie gerechtvaardigd omdat de betekenis van gerechtvaardigde overtuigingen gegeven wordt door het baseren van deze overtuigingen op het heilige boek. Hieruit volgt echter nog niet dat deze overtuigingen ook epistemologisch gerechtvaardigd ofwel waarschijnlijk waar zijn.

Strawson's notie van rechtvaardigen komt uiteindelijk dus neer op het volgen van door de samenleving als standaard geaccepteerde afleidingsvormen. Dit is echter onvoldoende om inductie epistemologisch te rechtvaardigen. Waarom zouden maatschappelijke standaarden de kans op waarheid vergroten? Bonjour verwerpt zo ook de tweede analytische reactie op het inductieprobleem.

7.5 De inductieve rechtvaardiging van inductie

Een epistemologische rechtvaardiging van inductie moet ofwel empirisch ofwel *a priori* van aard zijn zoals Hume terecht heeft opgemerkt. Het belangrijkste bezwaar tegen een empirische rechtvaardiging is dat deze zoals al eerder opgemerkt circulair is. Er zijn sinds Mill echter enkele pogingen geweest om dit bezwaar tegen een empirische rechtvaardiging van inductie te weerleggen. De gedachte is om verschillende logisch autonome niveaus van inductief argumenteren te onderkennen waardoor toegepaste principes op ieder niveau op niet circulaire wijze gerechtvaardigd kunnen worden door het niveau daarboven. Een inductief argument op niveau n wordt zo gerechtvaardigd door een inductief argument op niveau n+1 welke het succes van inductieve argumenten op niveau n generaliseert. Hierdoor ontstaat echter een oneindige regressie van justificaties welke nooit voltooid kan worden. Bovendien zal vanaf een zeker niveau geen empirisch waarnemingsmateriaal meer vorhanden zijn. Er is echter een fundamenteel bezwaar tegen genoemde poging te geven. Het inductieprobleem gaat juist over de vraag of inductief bewijs überhaupt ooit een voldoende reden kan zijn om te denken dat de inductieve conclusie waar is. Het lijkt dan ook niet acceptabel om deze vraag op één niveau te beantwoorden door te verwijzen naar een soortgelijk argument op een ander niveau.

Bonjour stelt vervolgens dat het argument dat inductie is gerechtvaardigd omdat zij in het verleden meestal tot ware conclusies heeft geleid en dit daarom in de toekomst ook wel zal doen intuïtief aanvaardbaar is omdat inductie dit zelf ook is. De vraag is echter of deze inductieve rechtvaardiging van inductie afdoende is wanneer het de enige mogelijke rechtvaardiging voor inductie zou zijn. Volgens Bonjour is het antwoord op deze vraag negatief waardoor uiteindelijk geconcludeerd kan worden dat een empirische ofwel inductieve rechtvaardiging van inductie onmogelijk is.

*7.6 Is het mogelijk om inductie *a priori* te rechtvaardigen?*

Uit voorgaande volgt dat extreem scepticisme alléén door een *a priori* rechtvaardiging van inductie voorkomen kan worden. Volgens Bonjour kan eenvoudig ingezien worden dat *a priori* inzicht in ieder geval noodzakelijk is om vanuit de inductieve premissen de stap te kunnen maken naar de inductieve conclusie. Geen enkel beroep op de empirie kan dit *a priori* inzicht vervangen omdat een dergelijk beroep slechts zal resulteren in het toevoegen van extra premissen aan de al bestaande premissen. Er moet dan nog steeds op de één of andere manier ingezien worden dat de conclusie inderdaad volgt. Hetzelfde geldt voor het doen van een beroep op (extra) logische afleidingsregels omdat deze op hun buurt ook gerechtvaardigd moeten worden en er bovendien nog steeds een intellectuele stap nodig is om vanuit de premissen en deze regels tot de conclusie te komen. Overigens vereist zoals eerder aangegeven iedere rationele overgang van premissen naar conclusies een beroep op *a priori* inzicht.

Waarom wordt vaak volgehouden dat een a priori rechtvaardiging van inductie onmogelijk is? Een mogelijke verklaring kan een acceptatie van het gematigde of radicale empirisme zijn welke immers allebei geen substantiële rol aan a priori rechtvaardiging toekennen. Bonjour wil echter nader ingaan op mogelijke verklaringen die explicet betrekking hebben op inductie.

In de eerste plaats zou een a priori rechtvaardiging van inductie gebaseerd moeten zijn op de onmogelijke taak om inductie deductief te funderen. Volgens Bonjour kan a priori rechtvaardiging van inductie echter ook andere vormen aannemen dan het transformeren van inductie in deductie. In de tweede plaats zou een a priori rechtvaardiging van inductie moeten berusten op de onhoudbare claim dat het genoemde “Principe van Inductie” of een soortgelijk principe over de uniformiteit van de natuur een zelfevidente a priori waarheid is. Volgens Bonjour is een beroep op een dergelijke claim voor a priori rechtvaardiging van inductie echter helemaal niet nodig. Een chaotisch universum is immers een a priori mogelijkheid. In de derde plaats zou de conclusie van iedere a priori redenering al bevatten moeten zijn in de gehanteerde premissen. Een inductieve conclusie gaat echter over alle gevallen in het verleden en in de toekomst en kan dus principieel niet bevatten zijn in de inductieve premissen welke immers uitsluitend betrekking hebben op gevallen in het verleden. Volgens Bonjour is de onduidelijke notie ‘bevat zijn in’ hier echter niet meer dan een herformulering van de onproblematische notie ‘volgen uit’. Er kan dus zonder probleem beweerd worden dat een inductieve conclusie ‘bevat is’ in de inductieve premissen indien zij inderdaad zou volgen uit deze premissen. In de vierde plaats zou een a priori rechtvaardiging van inductie vereisen dat de negatie van een inductieve conclusie in tegenspraak is met de bijbehorende inductieve premissen. Een a priori rechtvaardiging van inductie zou nu onmogelijk zijn omdat deze tegenspraak niet kan optreden. Deze argumentatie wordt zoals we zagen ook door Hume gevolgd. Zij berust op een conceptie van analyticiteit welke reductionistisch is indien de vereiste tegenspraak explicet van karakter (ofwel van de vorm ‘P en niet-P’) moet zijn. Reductionistische concepties van analyticiteit kunnen echter zoals eerder besproken geen rekenschap geven van alle vormen van a priori kennis. Indien de tegenspraak echter breder wordt opgevat als noodzakelijke onwaarheid (zoals bij Hume het geval lijkt) is er op voorhand geen reden om uit te sluiten dat een a priori rechtvaardiging van inductie mogelijk is welke in deze tweede zin analytisch is.

7.7 Naar een a priori rechtvaardiging van inductie

Bonjour wil nu uiteenzetten hoe volgens hem inductie a priori gerechtvaardigd kan worden. Er moet dus een a priori reden gegeven worden om te denken dat een inductieve conclusie waarschijnlijk waar is indien de inductieve premissie waar is ofwel dat m/n van alle A's B zijn indien m/n van n waargenomen A's B zijn. De inductieve premissie zal echter moeten worden uitgebreid. Beschouw immers een situatie waarbij de relatie tussen A en B volstrekt wetteloos of chaotisch is. Dit betekent dat de waargenomen fractie m/n sterk zal variëren in de tijd en niet zal convergeren naar één bepaalde waarde. Een zekere waargenomen fractie op een bepaald moment in de tijd levert dan geen enkele reden om te veronderstellen dat deze fractie ook van toepassing is op alle A's die B zijn. Daarom moet de inductieve premissie worden uitgebreid met de eis dat de waargenomen fractie van A's die B zijn door de tijd heen convergeert naar de fractie m/n en daarna min of meer constant blijft indien het aantal waargenomen A's verder toeneemt. Kan nu een inductieve conclusie a priori gerechtvaardigd worden op basis van deze uitgebreide inductieve premissie? De gedachte hier is dat de inductieve conclusie de best mogelijke verklaring biedt voor het waar zijn van de premissie. De beste verklaring voor het convergeren en vervolgens constant blijven van de waargenomen fractie lijkt het bestaan van een objectieve uniforme regelmatigheid in de natuur zelf. Deze regelmatigheid betreft het feit dat een vast percentage van alle A's B zijn en het is dit percentage waarop de waargenomen fractie uiteindelijk stabiliseert.

Bonjour gaat deze argumentatie nu uitgebreider bespreken. Het is volgens Bonjour op zuiver a priori basis volstrekt evident dat het extreem onwaarschijnlijk is dat waargenomen convergentie en

stabilisatiegedrag louter het gevolg zou zijn van toeval. De these I-1 dat het zeer waarschijnlijk is dat het waargenomen convergentie en stabilisatiegedrag een niet-toeval verklaring heeft is voor Bonjour dus a priori gerechtvaardigd. Een tegenwerping kan zijn dat a priori claims slechts kunnen beweren dat iets waar of onwaar is in plaats van extreem onwaarschijnlijk of zeer waarschijnlijk. Deze tegenwerping lijkt gebaseerd te zijn op de gedachte dat een a priori claim moet beweren dat iets wel of niet het geval is in alle mogelijke werelden. Waarom zou echter de meta-these welke stelt dat een andere these extreem waarschijnlijk of zeer onwaarschijnlijk is niet zelf waar of onwaar kunnen zijn in iedere mogelijke wereld? De these in kwestie wordt dan dat het waar is in alle mogelijke werelden dat het zeer waarschijnlijk is dat er een niet-toeval verklaring bestaat voor de waarheid van een inductieve premissie. Hiermee is niet uitgesloten dat in bepaalde gevallen in sommige mogelijke werelden een dergelijke verklaring niet bestaat. Er zouden zelfs mogelijke werelden kunnen zijn waarin er bijna geen niet-toeval verklaringen bestaan voor waargenomen convergentie en stabilisatiegedrag. Dergelijke werelden moeten echter als heel uitzonderlijk worden beschouwd. Het is dus zeer waarschijnlijk dat de actuele wereld niet tot deze uitzonderlijke werelden behoort.

De vraag is vervolgens welke niet-toeval verklaringen precies gegeven kunnen worden. Een voor de hand liggende verklaring is dat het een objectief feit is dat m/n van alle A's B zijn en de waargenomen gevallen een zuivere steekproef vormen zodat de waargenomen fractie dicht bij m/n ligt. Bonjour spreekt van de 'rechtstreekse inductieve verklaring'. Indien deze verklaring klopt geldt dat de standaard inductieve conclusie waar is. Er zijn echter ook alternatieve verklaringen mogelijk waarbij niet volgt dat de inductieve conclusie waar is. Bonjour spreekt in dit verband van normale niet-inductieve verklaringen. Hoe kan een dergelijke verklaring eruit zien? Bonjour geeft als voorbeeld het bestaan van een derde kenmerk C wiens aan of afwezigheid bepaald welke fractie van de A's ook B zijn. Laat deze fractie f_1 zijn indien C aanwezig is en f_2 indien C niet aanwezig is. Er zijn nu twee mogelijkheden. Stel dat de relatie tussen A en C objectief uniform is en dat bijvoorbeeld 30% van de A's C zijn en 70% van de A's niet C. De objectieve uniforme fractie in de wereld van de A's die B zijn is dan $0,3f_1 + 0,7f_2$ ofwel het gewogen gemiddelde van de twee andere fracties. Stel echter dat er geen objectieve uniforme relatie bestaat tussen A en C. In dat geval bestaat een dergelijke relatie ook niet tussen A en B. Hoe kan nu de inductieve premissie worden gerechtvaardigd zonder dat uit deze verklaring de waarheid van de inductieve conclusie volgt? In het geval dat er een objectieve relatie tussen A en C bestaat hoeft de inductieve conclusie toch niet geldig te zijn omdat bijvoorbeeld de waargenomen A's een veel hoger percentage C's bevatten dan 30%. De steekproef van waargenomen A's kan dus scheef zijn. In het geval dat er geen objectieve relatie tussen A en C bestaat kan het toch zo zijn dat de observaties van A een bepaalde constante fractie van C bevatten zodat toch een constante fractie wordt waargenomen van A's die B zijn. Wanneer in het extreme geval bijvoorbeeld alle observaties van A ook C zijn zal de waargenomen fractie gelijk zijn aan f_1 . De inductieve conclusie is dan ook niet geldig omdat er helemaal geen uniforme relatie tussen A en B bestaat. In beide gevallen is het wederom zeer onwaarschijnlijk dat louter op basis van toeval het percentage C in de steekproef hoger is dan normaal of dat louter op basis van toeval in de steekproef een constante fractie van C's voorkomt die in werkelijkheid helemaal niet bestaat. Het enige alternatief is dat het waarnemingsproces van A's hier zelf verantwoordelijk is voor de mate van aan of afwezigheid van C.

Op basis van bovenstaande volgt nu een tweede a priori gerechtvaardigde these (I-2) welke stelt dat de rechtstreekse inductieve verklaring ('de waargenomen fractie weerspiegelt een objectieve regelmatigheid in de natuur') de beste verklaring is (ofwel het meest waarschijnlijk waar is) indien de mogelijkheid dat de waarneming zelf invloed heeft op de waargenomen fractie in de desbetreffende situatie is uitgesloten. Volgens Bonjour vormen I-1 en I-2 nu samen een a priori rechtvaardiging voor inductie. Het komt zeker voor dat de waarneming invloed heeft op de waargenomen fractie of meer algemeen op datgene dat waargenomen wordt. Genoemde uitsluiting is dus niet onbelangrijk. Deze uitsluiting doet echter aan de andere kant niets af aan de aard of kern van het inductieprobleem.

Er wordt wel gesteld dat een a priori rechtvaardiging van inductie onmogelijk is omdat we niet a priori kunnen weten dat de wereld ordelijk in plaats van chaotisch is. Het is volgens Bonjour inderdaad onmogelijk om zonder enig empirisch waarnemingsmateriaal aan te tonen dat de wereld ordelijk en niet chaotisch is. Dit levert echter helemaal geen conflict met inductie op omdat een inductieve conclusie juist uitsluitend conditioneel volgt vanuit het gegeven zijn van een op empirisch waarnemingsmateriaal gebaseerde inductieve premissie. Een “Principe van Inductie” is dus onnodig.

Wordt Bonjour’s a priori rechtvaardiging van inductie echter niet weerlegd door Hume’s argument dat de loop van de natuur kan veranderen waardoor niet gegarandeerd is dat bestaande objectieve uniforme regelmatigheden in de toekomst nog steeds zullen gelden? De objectieve uniforme regelmatigheid in de natuur waarop de rechtstreekse inductieve verklaring een beroep doet is volgens Bonjour echter metafysisch gezien veel sterker dan Hume’s ‘constante conjunctie’. Zo heeft deze regelmatigheid naar haar aard de wezenlijke neiging om te persisteren in de toekomst waardoor het zeer onwaarschijnlijk wordt dat zij zou veranderen. Volgens Bonjour moet genoemde regelmatigheid wel sterker zijn dan Hume’s constante conjunctie omdat anders geen echte verklaring wordt gegeven voor de inductieve premissie. Een verwijzing naar constante conjunctie is namelijk geen verklaring maar eerder een herformulering van de inductieve premissie.

Een ander mogelijke tegenwerping betreft de constatering dat een standaard inductieve conclusie op basis van een reeks empirische waarnemingen alleen geldt in dat deel van de fysieke ruimte waar de waarnemingen gedaan zijn. Er zou dus geen reden zijn om aan te nemen dat de inductieve conclusie geldig is voor het gehele universum. Volgens Bonjour kan de ruimte waarin de waarnemingen gedaan worden echter voldoende groot genomen worden (in ieder geval zo groot dat de ruimte waarin wij leven volledig omvat wordt) zodat het zeer onwaarschijnlijk is dat de inductieve conclusie tot deze ruimte beperkt blijft. Bovendien geldt de inductieve conclusie in dat geval voor de gehele ruimte waarin wij leven, ons bewegen en waarover wij kennis willen opbouwen.

Naast de normale niet-inductieve verklaringen bestaan er ook nog de sceptische niet-inductieve verklaringen als mogelijk alternatief voor de rechtstreekse inductieve verklaring. De sceptische niet-inductieve verklaringen postuleren een bepaalde metafysische entiteit zoals Descartes’s kwade genius en vallen daarmee niet onder de standaard wetenschappelijke verklaringen. Genoemde entiteit zou er dan verantwoordelijk voor zijn dat wij een bepaalde stabiele verhouding tussen A en B waarnemen die in werkelijkheid helemaal niet bestaat. Deze sceptische verklaringen zijn echter een speciaal geval van situaties waarbij de waarneming zelf van invloed is op datgene dat waargenomen wordt en daarom al uitgesloten als onderdeel van Bonjour’s a priori rechtvaardiging van inductie.

Bonjour besluit dan ook met de conclusie dat een a priori rechtvaardiging van inductie als veel beter verdedigbaar moet worden beschouwd dat tot nu toe is aangenomen en bovendien de enige manier is om aan een radicale epistemologische sceptis te ontkomen.